

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ,
ОБЛІКУ ТА АУДИТУ**

**КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНО-
ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН**

**ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ФІЛОСОФІЯ**

Київ
2022 рік

Опорний конспект лекцій з дисципліни «Філософія» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності: 051 «Економіка», 071 «Облік і оподаткування», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 122 «Комп'ютерні науки», 281 «Публічне управління та адміністрування» / Укладач Т.В. Гаврилюк, Київ: НАСОА, 2022. 116 с.

Укладач: Гаврилюк Тетяна Вікторівна, д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін.

Рецензенти:

1. Надольний І.Ф., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін НАСОА
2. Горкуша О.В. к. філос. наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

Затверджено на засіданні кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін

Протокол від «30» серпня 2022 року № 1

Схвалено Вченою радою фінансово-економічного факультету НАСОА
Протокол від «31» серпня 2022 року № 1

©Гаврилюк Т.В., 2022 рік

@НАСОА, 2022 рік

ВСТУП

Метою курсу «**Філософія**» є формування наукового розуміння філософії як квінтесенції духовної культури людства, через залучення студентів до аналізу історичного досвіду світової та української філософської і релігійної думки. Вивчення курсу філософії передбачає опанування знаннями та вміннями, достатніми для забезпечення світоглядної культури майбутніх економістів, здобуття навичок самостійного аналітичного мислення, раціонального філософського підходу до процесів та тенденцій сучасного інформаційного суспільства, що допоможе студенту стати всебічно підготовленим фахівцем, який уміє широко і глибоко мислити, діяти самостійно, відповідати за свої справи і вчинки.

В умовах розбудови в Україні демократії та ринкових відносин, філософія є надзвичайно актуальною, оскільки думка завжди передує діяльності і проектує її.

Завдання вивчення дисципліни

- осмислення предмету філософії, її місця в системі вищої освіти та статусу в системі сучасної науки;
- розкриття ролі і значення філософії в загальному розвитку людства;
- набуття навичок аналізу основних концептуальних ідей філософської науки і "вічних проблем" філософії;
- засвоєння основних понять, принципів, законів, категорій і функцій філософії;
- набуття теоретичних уявлень про різноманіття форм людського досвіду та знання, природу мислення, співвідношення істини та заблудження, знання та віри;
- розуміння співвідношення біологічного та соціального в людині, відношення людини до природи, діалектики формування особистості, її свободи та відповідальності;
- вміння творчо інтерпретувати явища сучасного світу, який постійно

змінюється, застосовувати набуті філософські знання та принципи правильного мислення в реалізації особистісних позицій;

- розкриття гуманістичної функції філософії у процесі розвитку демократичних засад життя суспільства.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- сутність філософії, її структуру та функції;
- історичні типи світогляду;
- історію розвитку філософської думки, у тому числі і в Україні;
- особливості сучасної світової філософії;
- рівні та форми виявлення буття, зокрема, людські виміри проблеми буття;

- походження та сутність, структуру і функції свідомості;
- види, рівні та форми пізнання, їх особливості;
- діалектику пізнання та проблеми істини;
- проблеми філософської антропології;
- проблеми соціальної філософії.

вміти:

- орієнтуватись в загальних філософських концепціях і напрямках;
- самостійно аналізувати світоглядні проблеми сучасності;
- застосовувати діалектичні принципи взаємозв'язку явищ і процесів природного і соціального світу;
- практично застосовувати методи і форми наукового пізнання;
- розуміти сутність внутрішнього світу людини та розглядати її в окресленнях свободи, пошуку та утвердження життєвих сенсів.

ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ТИП ЗНАННЯ ТА СВІТОГЛЯД

План, за яким доцільно вивчати тему

1. Специфіка філософського знання. Предмет філософії.
2. Основні функції філософії.
3. Філософія та світогляд.
4. Суспільно значуща роль філософії.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн: <https://pidruchniki.com/filosofiya>
5. Гудінг Д. Світогляд : для чого ми живемо і яке наше місце у світі / Д. Гудінг, Дж. Леннокс ; груповий пер. з рос. зі звіркою з англ. оригіналом під заг. ред. М. А. Жукалюка. К. : Укр. Біблійне Тов-во, 2003. – 416 с.

Першоджерела:

1. Кримський С. Запити філософських смислів / Сергій Борисович Кримський. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
2. Рьод В. Шлях філософії : з XVII по XIX століття : посібник / Вольфганг Рьод ; пер. з нім. В.М. Терлецького, О.І. Ведрова. – Київ : Дух і літера, 2009. – 386 с.
3. Ортега-і-Гасет Х. «Вибрані твори». — К. : Основи, 1994.

Термін «філософія» походить з давньогрецької, в якій *філіа* – це любов, а *софіа* – мудрість і означає любов до мудрості. Філософія – специфічна форма пізнання світу, в якій формується система знань про фундаментальні принципи та основи буття людини у його співвідношенні до загального буття, про найбільш загальні, сутнісні характеристики людського відношення до природи, суспільства та духовного життя у всіх його основних виявах. Філософія має на меті створити загальну картину світу, базуючись на новітніх досягненнях науки та визначити місце людини в світі.

Філософія тісно співвідносить із світоглядом. *Світогляд є системою принципів, знань, ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій, надій та вірувань, котрі визначають діяльність індивіда або соціального суб'єкта.* Світогляд є формою його суспільної самосвідомості, через яку суб'єкт усвідомлює свою соціальну сутність і оцінює свою духовно-практичну діяльність¹. Виділяють наступні **типи світогляду** – міфологічний, релігійний, мистецький, філософський та науковий. На відміну від міфологічного та релігійного типів світоглядів, в основі яких є уявлення про надприродний світ, філософія базується на теоретичних методах пізнання дійсності, використовуючи особливі логічні та гносеологічні критерії для обґрунтування своїх положень. Особливість філософського пізнання світу походить від еволюції соціального буття та реальних потреб світоглядних запитів, які регулюють людську діяльність. Протягом історичного поступу людства неодноразово виникала потреба в оновленні світоглядних орієнтирів, оскільки попередні уявлення (про природу, суспільство, людину, мораль, життя та смерть, свободу та необхідність тощо) не відповідають новим соціо-культурним реаліям. В такі періоди відбуваються розриви традицій та формується потреба в пошуках нових світоглядних сенсів.

Відповідно до таких світоглядних змін, історія філософії поділилась на певні типи. Осмислення причин генезису філософії відбулось в межах трьох концепцій:

¹ Див. дет.: Філософія: Навчальний посібник. Восьме видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006. – С. 7.

1. Міфогенна (Г.Гегель, Лосєв А.Ф.) – виводить походження філософії з міфології, та із зміни особистісно-образної форми сприйняття світу на безособистісно-понятійну.

2. Гносеогенна (Г.Спенсер) – вбачає її витoki у простому узагальнені знань.

3. Міфо-гносеогенна (Чанишев А.) – визнає витокom філософії – міф, знання, буденну свідомість.

Більш широко генезис філософії пов'язують і з цивілізаційними факторами: виникнення держави, зростання міст, розвиток торгівлі, поява металевих грошей, розвинена соціальна структура, відділення розумової праці від фізичної та ін.

Філософія виникає майже одночасно в трьох світових центрах: у Давній Греції (кінець VII – початок IV ст. до н. е.), у Давній Індії (VI ст. до н. е.), у Давньому Китаї (VI – V ст. до н. е.). Філософія, являючись теоретичною формою освоєння дійсного світу, володіє рисами наукового знання: об'єктивністю, раціональністю, есенціальністю (спрямованість на розуміння сутності об'єкту), системністю, здібністю перевірятися, але не зводиться до них. Філософське знання містить у собі сутнісні ознаки, що властиві: природно науковому та гуманітарному знанню, художньому та трансцендируючому (релігії та містиці) осягненню, повсякденному знанню. У філософському вченні ці види знання представлені як сторони, компоненти його внутрішнього змісту. Іншими словами філософське знання є комплексним, інтегральним видом знання. Основні теми філософських роздумів: світ і людина; взаємодія світу природи та світу людини; взаємодія мікрокосмосу та макрокосмосу.

В історії філософії виділяють два перевороти, які задали їй чіткого антропоцентричного характеру. Перший був здійснений давньогрецьким мислителем Сократом, який поставив три питання – 1. Чи можу я бути добрим, якщо я не знаю, що таке добро? 2. Чи можу я бути красивим, якщо я не знаю, що таке краса? 3. Чи можу я бути істинним, якщо я не знаю, що таке істина? Другий був здійснений німецьким мислителем І.Кантом, який, також поставив 3

питання: 1. Що я можу знати? 2. Що я повинен робити? 3. На що я смію сподіватися? Означені питання він узагальним одним - що таке людина?

Філософію можна краще зрозуміти, якщо вивчити її історію. Розглядаючи питання про періодизацію історії філософії, слід звернути увагу на принципи її періодизації, основу яких становить розуміння того, що єдиний історико-філософський процес водночас поєднує в собі чисельні різноманітні вчення, школи, напрями, відмінність між якими визначається такими основними чинниками: 1)ступінь розвитку продуктивних сил, зрілість суспільних відносин; 2)ступінь розвитку загальної культури і науки; 3)світоглядні умови й філософські джерела.

Вивчаючи історію філософії, звертаємо увагу на те, що її періодизація в цілому збігається з періодизацією загальної історії, але кожний історичний тип філософії не є прямим відображенням історії, історичного періоду, а виступає результатом її осмислення, в якому значну роль відіграють попередні філософські вчення. Кожний історичний етап у розвитку філософії має свої особливості і ці особливості впливають з вирішення головних проблем, які постають перед філософами того чи іншого періоду, а саме: проблеми буття, пізнання, людини, її місця і ролі в суспільному житті, чому і як розвиваються суспільство, природа, ставлення до природи тощо. Такий проблемний аналіз якраз і допоможе визначити історичні типи та своєрідність філософської думки різних народів у різні періоди історії.

Історичні типи філософії такі:

1. Філософія Стародавнього Сходу. Філософія античності.
2. Філософія Середньовіччя. Філософія Відродження.
3. Філософія Нового часу та Просвітництва.
4. Класична німецька філософія.
5. Сучасна світова філософія (позитивізм, екзистенціалізм, психоаналіз, марксизм та ін.).
6. Філософська думка в Україні.

ТЕМА 2. СТАРОДАВНЯ, СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ

План, за яким доцільно вивчати тему

1. Соціально-культурні передумови філософії Стародавньої Індії та Китаю.
2. Історичні періоди філософії Стародавньої Греції.
3. Теоцентризм філософії Середньовіччя.
4. Особливості філософії Відродження.

Рекомендована література:

1. Гаврилюк Т.В. Ідея надприродного в історії та сучасності. За ред. І.Ф. Надольного . – К, 2008.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн:
<https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

4. Арістотель. Метафізика / Пер. А.В. Кубицького – М.- Л.: Соцэгиз, 1934.
5. Платон. Держава. – К., 2000.

Філософія виникає майже одночасно в трьох світових центрах: у Давній Індії (VI ст. до н. е.), у Давньому Китаї (VI – V ст. до н. е.), у Давній Греції (кінець VII – початок IV ст. до н. е.).

Характерною рисою філософії Стародавньої Індії є її тісний зв'язок з міфологічно-релігійними уявленнями. Основні уявлення про світ та людину походять із священних книг – Веди, Брахмани та Упанішади. Веди – збірка гімнів

на честь богів, які написані віршами та прозою і є, власне, стародавньою пам'яткою індійської літератури. Брахмани – це коментарі до текстів Вед, в яких роз'яснюється смисл ритуалів. Упанішади – різні за своїм характером та обсягом трактати релігійно-філософського плану².

В Упанішадах розкриваються основні онтологічні та антропологічні уявлення. Центральним положенням є твердження про тотожність Брахмана, який є джерелом усього існуючого та Атмана, який є універсальним початком життя. Глибока тотожність об'єктивного та суб'єктивного вважалась доступною для пізнання лише на духовному шляху становлення особистості. Відтак, особливістю філософії Стародавньої Індії є її теоретико-практична спрямованість. Для досягнення істини необхідною була ритуальна та споглядальна практика, яка формувала певних тип особистості. Іншою характерною рисою індійської філософії є її залежність від традицій. Вважалося, що зміст великих істин не підлягає плинності часу. Таким чином, поява нових ідей була можлива як коментарі на оригінальний зміст автентичного тексту, тобто на традиції. Відтак, значне різноманіття філософсько-релігійних течій базувалося на спільній книзі – Веди. В залежності від визнання чи невизнання Вед священною книгою індійські школи філософії (дашани) поділились на астиків (ортодоксальні школи, які визнавали священність Вед) та нестиків (неортодоксальні школи, які не визнавали священність Вед). Майже вся література з індійської філософії написана на санскриті – мова вчених та митців Індії.

Становлення філософії в Стародавньому Китаї тісно пов'язане із змістами давньокитайських трактатів «І-Цзин» (Книга перемін), «Ші-цзин» (Книга пісень), «Шу- цзін» (Книга історії). Філософія Стародавнього Китаю порушує питання єдності та різноманітності речей, природи суспільства та природи людини.

Період розквіту філософії у Стародавньому Китаї увійшов в історію під назвою «Золота доба». В період з 6 по 3 ст. до н.е. виникають конфуціанство,

² Див. дет.: Філософія: Навчальний посібник. Восьме видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006. – С. 25.

даосизм, моїзм та легізм, течії, які визначили весь подальший розвиток китайської культури та життя, аж до наших днів. Характерною рисою світогляду народів давнього Китаю є синкретизм та культ предків. Означене знайшло своє відображення і у вченні про «дао» як всезагальний закон існування усього сутнього. Найбільшою мірою вчення про «дао» було розроблене **Лао-цзи**. В його вченні Дао – це і всезагальний шлях всього існуючого, і їхнє першоджерело, першооснова всього. Дао означає Шлях на якому відбувається осягнення законів природи та її закономірностей. Відповідно до вчення про Дао люди повинні жити за природними законами. Дао є вічним, незмінним, безособовим, одвічним принципом, все походить від Дао та до нього повертається. На початку «Дао де цзін» сказано: «Дао, про яке можна говорити, не є достеменним Дао»³. Дао безтілесне і не піддається сприйняттю, воно скрізь і ніде, безформне і безіменне, нескінченне і вічне, порожнє, але невичерпне. Воно — прабатько всього, включаючи богів. Все народжується з Дао і все вирушає в Дао. Саме Дао знаходиться у безкінечному циклічному кругообертанні: не досягаючи межі воно знов спрямовується до витoku. Дао — вищий закон буття.

Фундатором першого в історії філософії Китаю етико-політичного вчення був **Конфуцій**. Центром його філософії є опора на формальну впорядкованість людської поведінки за допомогою строгого дотримання правил церемоніалу «лі». Втіленням знання виступає «шляхетний чоловік» («цзюнь цзи»), який здатен до саморозвитку. Відповідно до Конфуція, сенс життя людини полягає в служінні суспільству. Для цього людина повинна розвивати в собі гуманність, почуття обов'язку, повагу до старших, любов до людей, скромність, справедливість, стриманість. Конфуцій прагнув за допомогою філософії створити ідеальну державу. Для цього, на його думку, необхідно було побудувати ідеальні стосунки між людьми в сім'ї та державі, які б базувались на чіткій ієрархічній основі розподілу обов'язків між членами суспільства.

³ Див. дет.: Даосизм

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B0%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%B7%D0%BC>

Розвиток філософської думки в Китаї характеризувався традиційністю: для неї була характерна значна стабільність кола основних філософських проблем і категорій, а переважними формами філософської творчості були коментарі та компіляція канонічних творів.

У Давній Греції філософія у своєму становленні спиралася на міфологію, давньогрецьке мистецтво та поезію, та на ті фізичні, математичні, астрономічні знання, які вже були накопичені попередніми цивілізаціями Середземномор'я. ***Цілісність світогляду стародавніх греків полягає в тому, що вони розглядали світ як живе, гармонійно упорядковане, предметно-речове ціле – Космос.***

Особливістю філософії Стародавньої Греції була схильність до космології, тобто до пояснення природи речей. Завдяки своєму ухилу до космології давньогрецька філософія містила в собі зачатки природознавства, яке виділилося з філософії набагато пізніше. Специфічне поєднання релігійно-міфологічних уявлень про світобудову та природничих знань створило умови для синкретичного характеру знання.

Антична філософія охоплює собою понад 1000 років. Її історія поділяється на такі етапи:

- (600 – 450 до н. е.) — досократівська філософія.
- (450 — 300 до н. е.) — класична давньогрецька філософія: Сократ, Платон, Аристотель.
- (300 — 100 до н. е.) — елліністична філософія.
- (100 до н. е. — 450 н. е.) — римська філософія.

Досократики представлені декількома школами, зокрема: мілетська (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен), елейська (Ксенофан, Парменід, Зенон Елейський, Меліс), піфагореїзм (Піфагор, Філолай, Феано, Архіт Тарентський), атомістична (Демокріт із Абдер, Левкіпп) а також Анаксагор, Геракліт із Ефеса, Емпедокл і школа софістів (Протагор, Горгій, Продік із Кеоса, Кратил, Гіппій з Еліди).

У творчості Сократа, Платона й Аристотеля як ключових постатей класичного періоду розгорнуто все коло філософських дисциплін: космологія, фізика, логіка, онтологія, етика, політика. Створений завдяки ним ідеал філософа і філософії залишався значущим протягом усієї античності.

Елліністична епоха (пізня класика; 4 ст. до н. е. — 6 ст. н. е.) представлена як новими школами (епікуреїзм, неоплатонізм, скептицизм, стоїцизм), так і модифікаціями традиційних класичних концепцій платоніків, перипатетиків і кініків. Для вчень цього періоду характерні схематизація шкільної проблематики, чіткий дисциплінарний поділ філософії на логіку, фізику й етику. Особлива увага приділялася етиці, завданням якої були підпорядковані ін. дисципліни.

Основні елліністичні школи: епікуреїзм (Епікур, Лукрецій), стоїцизм (Хрисіпп, Зенон з Кітіона, Клеанф, Сенека, Марк Аврелій, Епіктет), скептицизм (Піррон, Секст Емірик), неоплатонізм (Порфірій, Ямвліх, Прокл, Плотін).

В історичній науці період **Середньовіччя** в Західній Європі датують V-XV ст. Однак в контексті філософії ми говоримо про період від II до XV століть. За своїм характером філософія Середньовіччя є релігійною. Вона поділяється на декілька періодів – *апологетика*, *патристика* та *схоластика*. Середньовічний світогляд за своїм характером є *теоцентричний*. Реальністю, яка визначає все суще в світі, для християнства є не природа, космос, **а Бог**. Бог є *особистістю*, яка існує над цим світом.

Важливою ідеєю середньовічної філософії є вчення про творення (вчення про створення світу Богом з нічого - *креаціонізм*). Християнство принесло у філософію ідею лінійності історії. Історія рухається вперед до Судного Дня. Історія розуміється як прояв волі Бога, як здійснення заздалегідь передбаченого божественного плану порятунку людини (*провіденціалізм*). Водночас, філософське мислення середніх віків було ретроспективним, зверненим у минуле.

Якщо в період апологетики основна проблематика філософії зводилась до захисту християнської віри, то в період **патристики** (лат. pater - батько) були розроблені основні її догмати та канони. Можемо стверджувати, що в період патристики було народжене християнство в тому вигляді, який воно має сьогодні. Відомими представниками патристики є Аврелій Августин, Василь Великий, Григорій Назіанзін і Григорій Ніський.

В період **схоластика** філософія найбільшою мірою підпорядковувалась примату теології, яке на той час було вже доволі розвиненим. Найбільшим схоластом західноєвропейської філософії був Фома Аквінський. Під схоластикою розуміється також формальне знання, безплідне розумування, відірване від життя, від практики. Звідси і відбувається вираз «схоластичне теоретизування». Зразком схоластичного мислення можуть бути питання такого роду: чи може Бог створити такий камінь, який сам не може підняти? Або: що з'явилося раніше - курка чи яйце? Скільки чортів може вміститися на вістрі однієї голки?

XV-XVI ст. в історії філософської думки прийнято називати епохою **Відродження, Ренесансу** (від фр. renaissance — відродження). Цей термін вживається на означення періоду відродження античної культури під впливом суттєвих перемін в соціально-економічному та духовному житті Західної Європи. Термін Відродження був уведений Джорджо Базарі (1511 — 1574) — видатним італійським живописцем, архітектором та істориком мистецтва XVI ст.

Хронологічно європейське Відродження як єдиний культурний рух розгорнулося в межах XIV — початку XVII ст. й охопило Італію, Іспанію, Францію, Німеччину, Англію, Далмацію, Угорщину, Польщу, Чехію, північну Хорватію.

Маючи на меті подолання теоцентризму Середніх Віків Відродження здійснює антропологічний переворот, утверджує ідеї гуманізму. Відомі представники філософії Відродження - Микола Кузанський (1401 — 1464 pp.) Леонардо да Вінчі (1452 — 1519 pp.) Мартін Лютер (1483 — 1527 pp.) Нікколо Мак'явеллі (1469 — 1527 pp.).

ТЕМА 3. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ ТА ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА

План, за яким доцільно вивчати тему

1. Наукова революція XVI – XVII ст. та її вплив на розвиток філософії.
2. Типологія заблудження людського розуму Ф.Бекона.
3. Дуалізм філософії Р. Декарта, його вчення про вроджені ідеї та дедуктивний метод.
4. Теорія пізнання Дж.Локка.
5. Філософія Спінози. Ідея гілозоїзму.
6. Сутність філософії Г.Лейбніца.
7. Людина і суспільство в філософії Просвітництва.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн: <https://pidruchniki.com/filosofiya>
5. Рьод В. Шлях філософії : з XVII по XIX століття : посібник / Вольфганг Рьод ; пер. з нім. В.М. Терлецького, О.І. Ведрова. – Київ : Дух і літера, 2009. – 386 с.

Першоджерела:

1. Гельвецій К. Про людину, її розумові здібності та виховання. – К., 1994.
2. Гоббс Т. Левіафан, або суть, будова і повноваження держави церковної і цивільної. – К., 2000.
3. Гольбах П. Система природы или о законах мира физического и мира

духовного. Избр. филос. произв. в 2-х т. – М., 1963.

4. Макіавеллі М. Державець. – К., 2003.

5. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. – К., 2001.

Найсуттєвішою особливістю філософії Нового часу була орієнтація на природознавство, тісний зв'язок з проблемами методології наукового пізнання, в якому вона вбачала головний засіб морального й соціального оновлення людства, утвердження людської гідності, свободи й щастя.

Головне своє завдання філософія Нового часу вбачала в розробці та обґрунтуванні методів наукового пізнання, концентруючи основну свою проблематику навколо методології наукового пізнання та гносеології (вчення про пізнання). В цей період у філософії виникають два напрями – раціоналізм та емпіризм. Згідно раціоналізму (від лат. *rationalis* — розум) основним джерелом істинного знання є розум. Згідно емпіризму (від грец. *εμπειρία* - досвід) основним джерелом знання є чуттєвий досвід. Ідеалом знання як емпіризм, так і раціоналізм вважали математику, а головними характерними рисами істинного знання визнавали всезагальність, необхідність і суттєвість.

Видатними представниками раціоналізму є Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Готфрід Вільгельм Лейбніц. Видатними представниками емпіризму - Френсіс Бекон, Джон Локк, Томас Гоббс.

Рене Декарт (Descartes) (1596—1650), також відомий під і'ям Картезій (Cartesius) — видатний французький філософ, фізик, математик, засновник раціоналізму. В науці Декарт відомий як засновник аналітичної геометрії, йому належить впровадження розуміння перемінної величини та функції, також йому належить авторство доволі чисельних алгебраїчних значень. Він розкрив закон збереження кількості руху та дав поняття імпульсу сили. Декарт є автором теорії, яка пояснює появу та рух небесних тіл вихровим рухом частинок матерії, що увійшло в науковий обіг під назвою (вихори Декарта).

У філософії Декарт відомий як засновник раціоналізму, дедуктивного методу та дуалізму душі і тіла – мислячої та протяжної субстанцій. Матерію

Декарт ототожнює із протяжністю (чи простором), рух – із переміщенням тіл у просторі. Загальна причина руху, за Декартом, - Бог, який створив матерію, рух та спокій. Необхідність введення третьої субстанції (Бога) була зумовлена гносеологічною проблемою, неможливістю вирішення проблеми пізнання світу.

Єдино правильним методом пізнання Декарт вважав дедукцію, тобто виявлення конкретних істин із загальних посилянь-принципів, які вічно та апіорно існують у розумі. Сутність свого дедуктивного методу Декарт сформулював у відомих чотирьох правилах. У першому йдеться про висхідний пункт наукового пізнання — визначення принципів, або начал. У другому правилі формулюється вимога аналітичного вивчення природних явищ. Кожну складну проблему слід ділити на простіші й робити це доти, поки речі не стануть ясними та очевидними. Третє правило вимагає дотримуватися певного порядку мислення, який полягає в тому, щоб починати з найпростіших і доступних для пізнання предметів і поступово доходити до складніших і важчих. Четверте правило орієнтує на досягнення повноти знання, на послідовність і ретельність дедуктивного виведення й вимагає повного переліку, докладного огляду всіх ланок.

Декарт розробляв учення «вроджених ідей», які, на його думку, приховані в глибині інтелекту й можуть бути усвідомлені лише інтуїтивно. До «вроджених ідей» Декарт відносить ідею Бога, аксіоми математики та інші ідеї.

Основні філософські ідеї відображені в працях «Міркування про метод», «Роздуми про першу філософію», «Першооснови філософії»⁴ та ін.

Значний вклад у подолання дуалізму Декарта зробив **Бенедикт (Барух) Спіноза** (1632—1667). Він увійшов в історію філософії як продовжувач онтологічного вчення про субстанцію. Основні ідеї відображені в ряді праць «Богословсько-політичний трактат», «Етика», «Переписка» та ін. Бенедикт Спіноза в онтологічному контексті стояв на позиціях *пантеїзму*⁵. Згідно з ним Бог не існує окремо від природи, а розчиняється в ній. З цього випливає, що

⁴ Див. дет: Філософія. Підручник. За заг.ред. проф. М.І.Горлача, В.Г. Кременя, В.К. Рибалка. Харків, 2000. – с. 161 – 163.

⁵ Там само – с. 166 – 168.

пізнання світу йде не через пізнання Бога, а через пізнання самої природи. Згідно з поглядом Спінози, світ — скінченна природа, матеріальна субстанція (від лат. «сутність», «основа»), яку він ще називає Богом. Субстанція, тобто матерія, є причиною самої себе й має безліч властивостей. Вона вічна та незмінна, їй властиве самозбереження. Субстанції, за Спінозою, притаманні дві універсальні й невід’ємні характеристики (атрибути) — протяжність і мислення. Протяжність розкривається в нескінченності «модусів» — індивідуальних конкретних речей та явищах. Людина є одним з багатьох «модусів» природи, в якому втілюється мислення. За Спінозою, людина та інші «модуси» — речі, хоча й не однаковою мірою, однак усі одухотворені. Проголошуючи мислення атрибутом субстанції та долаючи дуалістичну «прірву» між мисленням і природою, Спіноза утверджував раціоналістичну тезу про збіг структури світу зі структурою розуму. Він відверто проголошував, що порядок і зв’язок ідей ті ж самі, що й порядок і зв’язок речей. Поняття «субстанція» Спінози є дуже цінним у його філософії, воно відіграло неабияку роль у подальшому розвитку як філософського, так і наукового знання.

В етиці Бенедикт Спіноза наголошує на необхідності удосконалення розуму, прагнення розумного життя. Мислитель наголошував на тому, що життя наповнення безліччю незрозумілих речей, тому людина повинна розвивати розумові здібності і базувати свої дії відповідно до розуму. Філософія необхідна як наука для впровадження в суспільство здатності розумного сприйняття світу, місця людини в ньому і на такому ґрунті – досягнення людиною щастя та волі.

Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646—1716) — великий математик і логік, філософ. Основні філософські праці: «Міркування про метафізику», «Нові дослідження про людський розум» та ін. Філософію Г. Лейбніц розумів як основу всього наукового знання. В онтології мислитель обстоював множинність субстанцій, що складаються із сукупності животворних атомів-монад. Лейбніц вважав, що всі монади рухомі й взаємопов’язані, він розрізняв три види атомів-монад (залежно від їх досконалості, запрограмованої Богом): 1) найнижчі, що характеризуються «перцепцією», тобто пасивною здатністю до сприйняття. Тіла

неживої природи містять монади нижчого ступеня, монади-перцепції; 2) монади-душі, які можуть мати відчуття та більш яскраві уявлення. Живі, тіла містять монади-душі; 3) монади-духи, які характеризуються найвищим ступенем розвитку, мають свідомість, «апперцепцію», здатність до міркування та рефлексії. Людина — це поєднання монад з матерією, де провідна роль належить монадам-духам, апперцепціям, рефлексії. Кожна монада, завдяки внутрішній активній діяльності, прагне до вдосконалення й містить у собі своє минуле, сучасне й майбутнє.

Монади самі по собі не мають просторових характеристик, тому їх можна осягти лише розумом. Тіла ж, речі, які люди сприймають за допомогою чуттєвого досвіду, — це поєднання монад з матерією, що відрізняються залежно від того, з якими монадами поєднується матерія. Поєднання монад з матерією не є випадковим, це результат передбаченої Богом Гармонії. Лейбніц першим у філософії Нового часу зробив спробу поєднати неживу й живу природу, тілесне та духовне, минуле й майбутнє. У гносеології та методології пізнання Лейбніц намагався подолати суперечність між емпіризмом та раціоналізмом. Він наголошував, що не лише раціональне знання ґрунтується на логічних доведеннях, а й досвідне, емпіричне знання неможливе без застосування принципів розуму. Як і Рене Декарт чи Платон, Лейбніц притримувався теорії вроджених ідей, він вводить такі поняття, як перцепція (для означення чуттєвих сприймань, почуттів) і апперцепція (рефлексивне самозаглиблення чуттєвих суб'єкта). Апперцепція означає здатність людини до самопізнання, фіксує активний, і відносно незалежний характер людського духу стосовно до чуттєвого сприйняття.

Френсіс Бекон (1561—1626)— родоначальник нової форми англійського матеріалізму та всієї тогочасної експериментальної науки. Відомі твори мислителя: «Про гідність і збагачення наук», «Новий Органон», «Нова Атлантида» та ін. Центральними проблемами філософії Бекона є Людина і Природа. Він задається питанням про те якою мірою людина може пізнати природу і який метод є найдосколішим в системі пізнання. Френсіс Бекон стояв

на позиціях емпіризму, хоча і стверджував, що обидва види знання – раціональне та емпіричне – не повинні розвиватись за рахунок іншого⁶.

В онтології йому належить формулювання поняття матерії, що перебуває в русі, під яким він розумів активну внутрішню силу й назвав дев'ятнадцять різновидів руху. Ф. Бекон обґрунтував у теорії пізнання принцип емпіризму, глибоко дослідив характер індуктивного методу наукового пізнання. Бекон визначив систему «ідолів», тобто видимих і невидимих перешкод у процесі пізнання істини. Бекон називав їх «ідолами», або «привидами» (примарами), і виокремив чотири групи таких ідолів: 1) «привиди роду», пов'язані з недосконалістю самого людського розуму; 2) «привиди печери» — спотворення, що мають своїм джерелом індивідуальні особливості (вади) розуму індивідів; 3) «привиди площі» — породжуються спілкуванням людей, процес якого нав'язує індивідам ті чи ті помилкові, але такі, що вже стали звичними, уявлення; 4) «привиди театру» — породжуються сліпою вірою людей в авторитети, старовинні традиції.

Бекон виступив як проти схоластичної, абстрактно-спекулятивної методології, так і проти вузького емпіризму. Свою позицію він пояснював за допомогою трьох шляхів пізнання. Перший — це шлях павука, тобто спроба людського розуму виводити істини із самого себе. Цей шлях є уособленням абстрактного раціоналізму. Другий — шлях мурахи, що уособлює однобічний емпіризм, який зводить пізнання до нагромадження голих фактів. Третім є справжній шлях науки — шлях бджоли. Як бджола переробляє нектар на дорогоцінну речовину — мед, так і справжній науковець перетворює емпіричні факти за допомогою раціональних методів у наукову істину.

Бекон не заперечував існування Бога. У поясненні природи суспільства Бекон був ідеалістом і виступав прибічником абсолютної монархії, багато писав про розвиток тогочасних торгово-промислових прошарків суспільства.

⁶ Див. дет: Див. дет: Філософія. Підручник. За заг.ред. проф. М.І.Горлача, В.Г. Кременя, В.К. Рибалка. Харків, 2000. – с. 159 – 161.

Видатний філософ-матеріаліст XVII ст. **Джон Локк** (1632— 1704) зробив спробу поглибити й далі конкретизувати емпіричну методологію⁷. Основна заслуга Локка в історії філософії полягає в тому, що він розробив сенсуалістичний світогляд, тобто обґрунтував учення про чуттєве походження знання й дав на цій основі критику теорії «вроджених ідей» Декарта. Локк довів, що досвід складається з відчуттів і тим самим обґрунтував сенсуалістичні напрями в теорії пізнання. Він доводив, що «немає нічого в розумі, чого б попередньо не було в почутті». Відомі праці мислителя: «Досвід про людський розум», «Листи про віротерпимість», «Думки про виховання» та ін.

Локк доводив, що знання та ідеї людей не вроджені, а набуті й мають своїм джерелом зовнішній світ. Душа людини від природи є «чистою дошкою» (*tabula rasa*), на якій «чуттєвий досвід малює свої візерунки»³. Усе, що ми знаємо, це результат впливу зовнішнього світу, виховання і освіти. Процес пізнання Локк розглядав як результат чуттєвого досвіду індивіда й поділяв його на дві сфери: зовнішній досвід (джерело відчуттів), і внутрішній (самодіяльність душі). Зовнішній досвід є основою чуттєвого пізнання природи, а внутрішній — рефлексивного пізнання діяльності душі.

Гносеологічні погляди Локка знайшли вияв у його концепції первинних і вторинних якостей. Локк заперечує якісну різноманітність матерії й вважає, що речам властиві лише кількісні особливості: величина, фігура, непроникність, тепло, холод, рух — первинні якості, які не відривні від матерії. Саме вони породжують зовнішній досвід, впливаючи на органи відчуття. Але речі мають інші якості: колір, смак, запах, звук — вторинні якості, вони суб'єктивні й не відбивають властивостей самих речей, а створюються в людській свідомості на основі сполучень первинних якостей.

Поділ усіх якостей на первинні та вторинні був характерний для філософії Нового часу й відображав рівень розвитку тогочасної науки.

⁷ Див. дет.: Лук'яненко О.М. Філософія Нового часу та доби Просвітництва. Електронний ресурс: <https://core.ac.uk/download/pdf/32610914.pdf>

До когорти англійських філософів Нового часу належить також **Томас Гоббс** (1588—1679) — представник матеріалізму й номіналізму. Він уважав, що реально існують тільки одиничні речі, а загальні поняття — це лише назви речей. Тому будь-яке знання має своїм джерелом досвід, він є двох типів: перший як результат сприйняття, другий як знання про назви речей. Джерелом другого досвіду є розум. На перший план Гоббс висував механічне тлумачення реальності, жива чуттєвість перетворювалася в нього на абстрактну чуттєвість геометра, світ — це геометричне місце точок, площин і тіл. Людина — це машина з природними властивостями, держава — це «Левіафан» — чудовисько, яке керує людськими долями, свобода — це передусім відсутність опору, а не «сутнісна сила».

Філософія Гоббса — типовий приклад тлумачення людини як частини природи, функції якої зводяться до найпростішої (механічної) форми руху, а закони розуму як природної властивості людини — до законів математики. Людське мистецтво йде ще далі, імітуючи розумне й найдосконаліше творіння природи — людину. Т. Гоббс був змушений визнати, що людина є не просто природним тілом, тотожним усім іншим тілам природи, а й моральною та духовною істотою. Таким чином, мислитель створив оригінальну філософську систему, в центрі якої була Людина, як морально-політична істота, що намагається всебічно пізнати свою сутність та природу.

ТЕМА 4. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ТА МАРКСИЗМ

План, за яким доцільно вивчати тему

1. Виникнення та утвердження трансцендентальної філософії.
2. Головні напрямки і досягнення німецької класичної філософії.
3. Сутність і основні положення філософії марксизму

Рекомендована література:

6. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
7. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
8. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
9. Філософія: навчальні матеріали онлайн: <https://pidruchniki.com/filosofiya>
- 10.Рьод В. Шлях філософії : з XVII по XIX століття : посібник / Вольфганг Рьод ; пер. з нім. В.М. Терлецького, О.І. Ведрова. – Київ : Дух і літера, 2009. – 386 с.

Першоджерела:

6. Енгельс Ф. Людвіг Феєрбах і кінець класичної німецької філософії / Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 21.
7. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 42. – К., 1980.

Німецька класична філософія представлена сукупністю філософських концепцій Німеччини майже за сто років, зокрема такими оригінальними мислителями, як **Іммануїл Кант** (1724-1804), **Йоган Готліб Фіхте** (1762-1814), **Фрідріх Вільгельм Шеллінг** (1775-1854), **Георг Вільгельм Фрідріх Гегель** (1770-1831), **Людвіг Андреас Фейєрбах** (1804-1872).

На відміну від інших європейських країн, в яких відбувались бурхливі соціально-політичні та економічні зміни, розвиток буржуазних відносин в Німеччині здійснювався досить повільно, що було пов'язане із роздробленістю держави та політичною слабкістю нової соціальної верстви. Але якщо в політичному плані змін не відбувалось, то вони мали місце в філософії, в духовному плані. Велика французька революція надихнула німецьких мислителів на соціально-філософські розмисли. Німецькі просвітителі, талановитіші письменники та поети І. Гете та Ф. Шиллер пропонували власне бачення вивільнення та розвитку людини. Ідея свободи червоною ниткою

проходила повз творчість так званих німецьких класичних філософів Канта, Фіхте, Шеллінга та Гегеля і Фюєрбаха, а також Карла Маркса.

Теорія пізнання Іммануїла Канта. Категоричний імператив

Представником німецького ідеалізму, засновником німецької класичної філософії є Іммануїл Кант (1724-1804). В його творчості виділяють два періоди: докритичний та критичний, початок якого прийшовся приблизно на 1770 рік. До цього часу увага філософа була сконцентрована на природничих науках, астрономії. Як потім казав сам філософ, докритичний період його творчості був догматичним. Так в докритичний період Кант висунув гіпотезу походження Всесвіту з газу та мікрочасток пилу, активно критикував концепцію креаціонізму, натомість висуваючи вчення про множинність світів, що виникають та щезають (Кант не був атеїстом, хоча і вважав, що гадка про Бога як першопочаток світу є жалюгідною; хоча критикував картезіанський деїзм, все ж таки доводив, що кінцевою метою розвитку світу є Бог). В фізиці Кант доводив відносність руху та спокою, в біології – класифікував тварин, в антропології – запропонував теорію природного походження рас. В другий період своєї творчості Кант написав три «Критики»: «Критику чистого розуму», в якій переглянув теорію пізнання, «Критику практичного розуму», в якій виклав своє етичне вчення, а також «Критику здатності судження», в якій представив своє розуміння естетики. Розглянемо проблеми та те, як їх вирішував Кант в першій та другій «Критиках». Механічні закони, що їх ввів у науковий вжиток Ньютон, давали багатьом науковцям привід для оптимізму щодо пізнання природи. Окрім того, оптимістична просвітницька віра в можливість пізнання законів моралі, соціальної реальності та її вдосконалення захоплювали багатьох тогочасних мислителів.

Кант здійснює в філософії «коперніканський переворот» задля того, щоб віднайти стійкий ґрунт необхідності в природничих та гуманітарних науках. Але обов'язковість законів він знаходить тепер не в природі, не в об'єкті, а в самому суб'єкті. Світ конструюється в свідомості, а не є таким, який сам по собі відображається в ній. Основою пізнання, за Кантом, є суб'єкт, а не об'єкт, як

вважалося раніше. Тобто якщо філософи Нового часу вважали, що результат пізнання залежить від об'єкта, то Кант стверджує, що він напевне визначається суб'єктом. Подібно тому, як Коперник в астрономії спростував геоцентризм (віру в те, що центром світу є Земля) та висунув ідею геліоцентризму (тобто того, що Земля обертається навколо Сонця, а не навпаки), Кант робить революцію в теорії пізнання, в гносеології. Традиційна метафізика використовувала формальну логіку, цікавлячись формою (коли кожний компонент судження може бути замінений невизначеним символом), але не змістом судження та умовиводу. Формальна логіка, вважає Кант, не дозволяє отримати нового знання, а тільки перетворює відоме. Це є логіка аналізу, а не синтезу. Таким чином, наші судження можна поділити на аналітичні (що розкривають зміст наших понять: «трикутник – це геометрична фігура, що має три кути» або «холостяк – це неодружений чоловік») та синтетичні (синтез змісту в самому судженні: «ця троянда є червоною», « $2+5=7$ »). Кант звертається до логіки синтезу змісту (що розглядає відношення людини та світу) на відміну від традиційної логіки, що була лише логікою аналізу форми (яка розглядала лише відношення між судженнями). Тобто Кант вважає, що логіка має бути теорією пізнання. Кант поділяв судження на апостеріорі («після досвіду») та апріорі («перед досвідом»). «Троянда є червоною» - це апостеріорне синтетичне судження, тобто таке, яке можливе після досвіду, після того, як ми побачимо квітку. Інша справа – синтетичне апріорне судження « $2+5=7$ », яке ми можемо привести до того, як у досвіді будемо складати речі. Кант приходить до висновку, що апріорні синтетичні судження можливі тому, що ми володіємо певними схемами. Ці схеми характерні для математичного знання, але також вони властиві і буденному. Саме найзагальніші схематизми мають бути, вважає Кант, предметом метафізики. Тобто синтетичні судження дають нові знання про предмет. Яким чином можливі апріорні синтетичні судження? Кант виділяє три аспекти пізнання: почуття, розсуд та розум. Через почуття предмети нам даються, через розсуд вони мисляться, а не пов'язаний із досвідом розум, направлений на розсуд, регулює пізнання. Коли в перший період своєї творчості

німецький філософ доводив походження Всесвіту з часток, що розподіляються силами тяжіння і відштовхування, йому не приходило в голову, що «відкриття» законів природи насправді є конструюванням цих законів самим ученим. Тобто відкриття є не винайденням, а конструюванням. Як будь-яка мисляча людина, Кант-критик не вважає, що суб'єктивні конструкції розуму є реальністю. Світ є. Але він існує поза нашою свідомістю. Він суть «річ у собі», тобто він прихований від нас як такий (як ноумен). Наше пізнання світу є його конструюванням як світу для нас. Тобто ми пізнаємо не світ як такий, як він є насправді, але те, як ми його уявляємо – ми пізнаємо не ноумени, а феномени. Наше пізнання є пізнанням цих конструкцій і принципів самого конструювання. Іншими словами, ми вивчаємо самих себе. Ми Сонце нашого пізнання в тому сенсі, що те, яким світ буде (для нас), залежить від нас же, від наших пізнавальних здібностей. А те, яким світ є насправді, на жаль, нам знати не дано, але навіть якщо б нам і траплялося знати його як такий, то у нас би не було гарантій цього знання – в цьому полягає агностицизм Канта, тобто заперечення можливості пізнання світу. Таким чином, Кант називав себе Коперником у філософії, оскільки подібно відомому астроному, який змінив геоцентризм геліоцентризму, поміняв наївну гносеологію і метафізику, що виходила з пріоритету об'єкта перед суб'єктом, на критичну, поставив у центр пізнання нас самих, які конструюють світ феноменів. Ми підвішені в пізнанні. Від світу як такого (від «речей в собі») ми отримуємо відчуття - чуттєвість ледь не захлинається від хаосу відчуттів з приводу зовнішнього світу, цього не відбувається тільки тому, що вона має апіорні форми - простір і час, які структурують хаос відчуттів. Як бачимо, простір і час у Канта - суб'єктивні характеристики, а не об'єктивні характеристики самої природи, світу як такого («речей в собі»), що прийнято в механіці Ньютона. Кант не заперечує існування об'єктивного простору і часу, він просто вважає безглуздим говорити про це, оскільки об'єктивні простір і час - властивості зовнішнього нам світу, світу, що доступний нам лише тільки як уявлення. Окрім того пізнання здійснюється за допомогою категорій розсуду - порожніх форм (це причинність, модальність і т.д. - всього 12), які самі не можуть виробляти

уявлень, так само як і сама чуттєвість. Дійсно, ми використовуємо категорії чуттєвості (простір та час), коли вимірюємо час та визначаємо місце побачення; ми також застосовуємо категорії розсуду: всі факти і події ми схильні розцінювати як такі, що «мають причину» і т. ін. Машина синтезу чуттєвості і розуму видає уявлення. «Почуття без понять сліпі, а поняття без почуттів – пусті», - каже Кант. Але не тільки розум і чуттєвість в результаті їх синтезу створюють уявлення. У пізнанні-конструюванні, по Канту, приймає участь і розум, що, до речі, направляє на розсуд, а не почуття. Чистий розум, каже Кант, не може мати конститутивного значення, тобто засновувати на самому собі чисте знання, оскільки заплутується в антиноміях (протиріччях, кожне з тверджень якої є однаково обґрунтованим, наприклад, «світ є безкінечним» та «світ є кінечним», «душа є смертною» та «душа є безсмертною»). Довести існування свободи, Бога та безсмертя душі Кант вважав важливою справою, але стверджував, що це є неможливим в рамках теоретичного розуму. Філософ казав, що знання треба підняти до рівня віри, тобто доведення метафізичних істин можливе лише в акті віри, а не спекуляцій. Антиномії чистого розуму подолати не можливо, але саме спрямованість розуму по той бік чистого розуму, прагнення вхопити понадчуттєву основу буття є дуже важливою регулятивною ідеєю. Ми ніколи не дізнаємось про те, чи існує Бог та безсмертна душа, однак самі ці ідеї Бога, безсмертної душі, а також свободи додають нашому досвіду гармонії, впорядкованості, цільності. Ці ідеї є дуже важливими в сфері моральності. Тобто ці ідеї є ідеями не тільки теоретичного, але також і практичного розуму. В «Критиці практичного розуму» Кант докладно розглядає проблему людських вчинків. В своїй етиці філософ констатує можливість існування «світу свободи», де замість причинно-наслідкових зв'язків має місце самодетермінація. Кант вважає, що вчинок не можна вважати людським, моральним в тому випадку, коли його мотивом є власна користь. До того ж моральний вчинок – це відповідальний вчинок. Дійсно, в більшості життєвих випадків ми поведимось як невірні, тварні істоти, коли задовольняємо свої випадкові бажання. Свободу слід відрізнити від свавілля, каже Кант.

Моральність не може бути обумовленою вигодою, прагненням власного щастя або насолоди. Моральний вчинок, за Кантом, не може мати зовнішніх мотивів, а лише тільки внутрішній, яким є повинність. Зрозуміти причини морального вчинку нам не дано, але не можна відкидати, що ця причина є розумною. Любити та поважати одне одного – чи не є це розумним? Кант впевнений в тому, що практичний розум має пріоритет перед теоретичним. Філософ відрізняє повинність в формі імперативів – гіпотетичного та категоричного. Гіпотетичний імператив – це така повинність, що є причинно-обумовленою (прорахована поведінка за принципом «якщо – то»), а категоричний – безумовною та абсолютною. Категоричний імператив Канта свідчить: «Поводься так, щоб максима твого вчинку в будь-який момент могла вважатись в той же час і принципом загального законодавства». Під «максимами» він розуміє суб'єктивні основоположення, визначальні причини волі і, таким чином, вчинку. До того ж ці максими мають бути такими, аби їх могла прийняти будь-яка розумна істота. Добрим можна вважати тільки такий вчинок, який відповідає правилу категоричного імперативу. Наприклад, максима, що дозволяє брехати, не може розглядатись як моральна, тому що інакше прийшлося б бажати, аби брехали усі. Інша формула категоричного імперативу передбачає обмеження егоїзму. Моральне почуття є повага до іншої особи: «поводься так, щоб людство – як в твоїй власній, так і в кожній іншій особі було для тебе в той же час і ціллю, але ніяк не просто засобом». Категоричний імператив Канта, його етика є відображенням часу Просвітництва з його вірою в раціональний устрій суспільства, вдосконалення людини, вірою в свободу. Що стосується «коперніканського перевороту» в філософії Канта, то його значення для подальшої філософії важко переоцінити. До Канта звертаються представники різноманітних філософських шкіл і течій, не враховувати наробок Канта було б просто невіглаством.

Ідеалістична філософія Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля

Філософія Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770-1831) – це ідеалізм, що має відмінність від ідеалізму філософії його попередника Іммануїла Канта. Кант

запропонував критичний ідеалізм, тобто попередив про необхідність відмови від догматизму, що претендує на пізнання речей у собі. Пізнання, на думку автора «Критики чистого розуму» є конструюванням дійсності через почуття (що мають такі апіорні форми, як час та простір), розсуд (12 категорій) та регулятивну функцію розуму. Ми пізнаємо представлення світу, як вони відбуваються в нашій свідомості, але світ сам по собі, такий як він є ми пізнати не можемо, стверджував Кант. Гегель дещо корегує ідеалізм Канта, вважаючи, що нема необхідності розділяти світ на «в собі» та «для нас», тобто абсолютний ідеаліст Гегель вбачає лише одне буття, буття мислення, яке наполягає розуміти як реальність. Окрім того, на відміну від Канта Гегель такі передумови пізнання, які його попередник вважав незмінними (такими, що є завжди властивими всім суб'єктам: час, простір, причинність та ін.), розглядає як мінливі. Тобто в різних культурах, в різних історичних умовах вказані пізнавальні передумови є різними, ці передумови розвиваються. Якщо Кант шукав визначальне та незмінне, то Гегель досліджує історичне походження основних мінливих точок зору на світ. Для Канта суб'єкт є незмінною основою пізнання, а для Гегеля він є таким, якого визначає історія. Історія, за Гегелем, є інтерсуб'єктивним процесом, із яким пов'язані люди. Якщо Кант висуває міркування в формі протилежностей, Гегель намагається ці протилежності примирити діалектично, тобто встановлює відношення між феноменом та річчю-в-собі, стверджуючи, що між уявленням та буттям є постійний нерозв'язний конфлікт. І саме ця напруженість між людиною та світом, за Гегелем, є фундаментальною. Історія є ланцюгом рефлексій, тобто відбиття, перегляду пізнавальних передумов, постійним рухом через вказаний внутрішній перманентний конфлікт до більш істинних позицій. Ані об'єкт, ані суб'єкт не є застиглою формою, але обидва взаємно творять одне одного. Істина є процес. «Феноменологія духу» Гегеля – це праця, в якій філософ демонструє драматичний шлях Духу (як онтогенезу свідомості – індивідуального розвитку, так і її філогенезу – розвитку колективних форм свідомості в історії). З одного боку людина визначається історією, з іншого – творить історію. Кожна людина має пережити трансформацію духу, проходячи через різноманітні кризи. Коли

ми дорослішаємо, розуміємо недосконалість наших минулих уявлень. «Феноменологія духу» схожа на роман Гете «Роки мандрів Вільгельма Майстера» - обидва твори є зразками самопізнання. Саме в цьому аспекті і слід розуміти працю молодого Гегеля. Найвідомішою частиною книги є глава «Самостійність та несамостійність самосвідомості: панування та рабство». Гегель відзначає, що і раб, і пан поставлені в такі об'єктивні умови, де визначальну роль грають позаморальні економічні, політичні та юридичні фактори, тобто і раб, і пан підкоряються соціальним статусам. Пан, який підкоряє раба і виступає керівником раба, все ж таки не є в повній мірі вільним. Пан не може існувати без праці раба, яка створює речі. Самостійність раба полягає в тому, що він створює штучну матерію, а самостійність пана – в тому, що він її використовує. Відношення раба до пана і до самого себе не є моральними, оскільки раб є цілком залежним від волі хазяїна. Раб усвідомлює свою приниженість, свою сутність він розглядає як негацію функції пана, раб боїться покарання та ненавидить. Але цьому протистоїть і позитивна сила: страху та ненависті – виробнича діяльність раба, тобто праця, в процесі якої раб піднімається над собою. Усвідомлення власної влади над матеріальною предметністю дозволяє рабу відчувати свою перевагу над паном, якому така влада не відома. Цікаво також читати опис прикладів відношення людини до соціального існування: «прекрасна душа» - це індивід, який свідомо ізолює себе від світу, який занадто добрий для світу; «нешасна свідомість» - індивід, який не спроможний втілити свої ідеали в реальність і т. ін. Зрозуміти світ таким як він є, за Гегелем, значить пізнати самого себе: проходити через роздвоєння свідомості та примирення протилежностей. І це стосується не тільки індивідів, але і цілих культур, історія веде до самопізнання. Вершиною самопізнання є «абсолютне знання», що нагадує «вчене незнання» М. Кузанського, а також неоплатонічний «пресвітлий морок». Сила заперечення (мефістофелівська сила) є такою, що одночасно заперечує та стверджує. Таким чином, істина не є щось готове, подібне до монети, яку можна покласти у кишеню, істина є процесом. Рефлексія підкоряється законам діалектики. Взагалі, гегелівська діалектика є

вченням про перетворення тези в антитезу та приведення тези та антитези до синтезу, який є тезою більш високого порядку. Цей синтез викликає нову антитезу і т. д., тобто «знімаються» недоліки попередніх точок зору та зберігаються, як стверджує Гегель, ті аспекти, які не мають недоліків і, таким чином, відбувається підйом на більш високу точку зору. Гегель створив свою величезну філософську систему, яку підкорив улюбленому принципу тріади. Три частини всієї системи: логіка (розвиток абсолютної ідеї в ній самій, тобто в стихії «чистого мислення»: «зображення Бога, як він є у своїй вічній сутності до створення природи та будь-якого кінечного духа»); філософія природи (розгортання абсолютної ідеї в її протилежності – в природі: «розвиток духу в просторі»), філософія духу (повернення абсолютної ідеї до самої себе, але на якісно новому рівні: «розвиток духу в часі», тобто в процесі культурно-історичного розвитку). В першій частині системи Гегель розглядає вчення про буття (тут він формулює принцип переходу кількісних змін в якісні); вчення про сутність (в цьому розділі філософ розглянув протиріччя як джерело розвитку, доводячи, що протиріччя є єдністю протилежностей, а також запевняючи, що поступово відбувається гармонізація протиріч). В другій частині системи Гегель розглянув філософію природи, помічаючи особливості розвитку різних наук. В третьому розділі філософ аналізує форми свідомості (філософію духу він поділив на вчення про суб'єктивний дух – питання антропології та психології; вчення про об'єктивний дух – абстрактне право, мораль та моральність; вчення про абсолютний дух – аналіз суспільних форм свідомості у зв'язку із економічними, юридичними, політичними відносинами). Таким чином, подібно Аристотелю Гегель є творцем великої філософської системи, системи, в якій він представив діалектичне вчення. Історію Гегель розумів не як ланцюг випадкових подій, а як закономірний процес розгортання світового розуму. Великі люди є втіленням духу свого часу, так Гегель називав Наполеона «абсолютним духом на коні». Філософ запевняв, що світова історія має сенс, який полягає в усвідомленні свободи. Подібно Фаусту, який бажав піднятися над дійсністю людського існування та випробувати всю повноту буття, Гегель прагнув дійти причини

речей, що пов'язує природні та моральні явища. Із зла народжується добро та навпаки, та дух виплутується із цих парадоксів, коли доходить до того, що все є темним для людського духу, і він сам є загадкою для самого себе. Вільні дії видатних особистостей, а також цілих народів направляються «таємничою рукою» Світового духу. «Хитрість розуму» полягає в тому, що через свободні вчинки людей він досягає власних цілей, що не відомі окремим людям. Тобто з одного боку ми бачимо Гегеля, який викладає відповіді на питання будови свідомості (=буття), що розвивається по висхідній; а з іншого, не можемо не помітити дійсно філософський скепсис філософа, підкореного Абсолютному духу, філософу, який знає, що нічого не знає: «Сова Мінерви вилітає в північ». Філософія Гегеля викликала різноманітні прочитання та інтерпретації, її вплив позначився на творчості німецьких, англійських, російських, згодом французьких неогегельянців, і зараз вона залишається важливим джерелом, з якого випливають різні філософські концепції.

Антропологічний матеріалізм Людвіга Андреаса Фюрбаха.

Критика християнства Філософські погляди Людвіга Андреаса Фюрбаха (1804-1872) сформувалися під впливом лекцій Гегеля. Фюрбах захистив дисертацію на тему «Про єдиний, загальний та безкінечний розум». На відміну від ідеалісту Гегеля, Фюрбах вважає, що думка є кінець, а не початок речей. Гегеля він оцінював як містика. Фюрбах відомий як матеріаліст, який вважав, що матерія породжує дух, а не навпаки. Природу ми пізнаємо за допомогою почуттів. —Почуттями читаємо ми книгу природи, але розуміємо її не почуттями, а розумом. Людське пізнання – безмежне, вважав Фюрбах. —Те, чого ми ще не пізнали, пізнають наші нащадки. Через рік після початку викладацької діяльності Фюрбаха вийшла анонімна книжка під назвою «Думки про смерть та безсмертя, за рукописами одного мислителя з додатком богословсько-сатиричних епіграм», в якій мислитель протиставляв філософію і релігію. Це було викликом церкви та правовірним властям. Ці останні вигнали Фюрбаха з університету та позбавили можливості продовжувати викладати. Але мислитель продовжував розвивати свою антирелігійну філософію. Він вважав,

що філософія має виходити з чуттєвих даних та укласти угоду з природознавством. Замість розради, яку пропонує людині релігія, філософія надає розуміння реальних можливостей, що їх може використати людина для досягнення щастя. Філософія, на думку Фюєрбаха, має стати антропологією, тобто вченням про людину. Не «абсолютний дух» повинен бути предметом філософії, а «людина, включаючи і природу. Це – єдиний, універсальний і вищий предмет філософії». В книзі «Сутність християнства» філософ відзначає особливості психологічного розвитку релігійних догматів – ілюзій розуму, стверджуючи, що вони мають «земне» походження. Не Бог створив людину за своєю подобою, а навпаки: людина створила Бога. Божественна сутність є насправді людською сутністю, що її об'єктивує людина. З розуміння цього витікає необхідність відмови від релігії, замість якої Фюєрбах бажає поставити освіту, замість неба – землю, замість Христа – людину, таким чином створивши нову релігію, але без Бога. Таким чином, філософія Фюєрбаха є гуманістичною, оскільки в її центрі мислитель ставить людину.—Добрим і моральним є лише той, хто виключно і єдино, абсолютно і безумовно має своїм принципом і критерієм благо людини! —Доброчесність – це власне щастя, котре, однак, почуває себе щасливим тільки у зв'язку з чужим щастям!. Релігія суперечить моральності тим, що вона суперечить розуму. Вона є мороком невігластва та відсталості. Якщо люди люблять Бога та ненавидять при цьому одне одного, то є недосконалою любов, а релігія, що відповідає їй, є атеїзмом: «на практиці всі люди є атеїстами: своїми справами, своєю поведінкою вони спростовують свою віру». Мислитель вважав, що насправді людина для людини має бути Богом, і саме такі відношення слід розуміти як істинно релігійні, гуманістичні, досконалі. Ці ідеї Л. А. Фюєрбаха мали продовження в комунікативних теоріях ХХ століття (М. Бубера ті ін. Також слід відзначити, що попри антицерковний настрій твори німецького філософа все ж таки є глибоко метафізичними, проповідями істинної релігійності.

Карл Маркс: теорія відчуження.

К. Маркс (1818-1883), який також як і Фюєрбах, вважав себе учнем Гегеля, також розкритикував його вчення. Маркс захищає дисертацію, що була присвячена філософії Демокрита та Епікура. Вже в цій праці мислитель демонструє своє соціально-філософське вчення, яке згодом оформиться в політологічне. Так німецький мислитель звертає увагу на вирішення проблеми свободи Епікуром. Якщо античний філософ вважав, що щастя, свободи як такої, можна досягти за допомогою атараксії, тобто відсторонення від зовнішніх проблем та досягнення стану незворушності, то Маркс не погоджується із такою трактовкою і запевняє, що справжня свобода полягає в активності. Філософія Маркса є соціальною. Людину він розуміє як суспільну істоту. Власне, свою теорію Маркс доводив практично, працюючи редактором «Рейнської газети». На цій посаді мислитель мав можливість дізнатись про політичні та економічні проблеми тогочасного суспільства, ця робота розширила погляди Маркса-неогегельянця, так що він розкритикував не тільки ідеалізм Гегеля, а також знайшов недоліки фюєрбахівської теорії відчуження. В «Економічно-філософських рукописах 1844 року» Маркс виклав свою теорію відчуження. Якщо Гегель розглядав духовне відчуження, Фюєрбах – релігійне, то Маркс звернувся до проблеми економічного відчуження. І у вказаному філософському творі мислитель послідовно та переконливо викладає свою думку. Романтичний настрій молодого Маркса тут вражає своєю експресією: Маркс цитує «Тімона Афінського» Шекспіра, де драматург демонструє диявольську силу грошей. Тут і філософ, і поет згодні в тому, що гроші є видимим божеством, яке перевертає усі людські та природні якості в їхню протилежність, вони є змішенням та перевертанням всіх речей, вони пов'язують неможливе. Гроші, коментує Шекспіра Маркс, є розпустою індивідуальності, якій вони надають властивості, які протилежні її реальним якостям. Вони перетворюють вірність на зраду, ненависть на любов, порок на чесноту, раба на пана, дурість на розум. Хто може купити хоробрість, той є хоробрим, хоча б він і був боягузом. Вони примушують до поцілунку протиріччя. Тобто разом із Шекспіром Маркс бачить перевертання суспільних ідеалів там, де панують гроші, які обмінюються на світ. Але якщо

Шекспір вважав причиною зла не самі гроші, а людей, що поклоняються йому, то Маркс шукає об'єктивні причини відчуження людини від своєї сутності, вільної, універсальної, творчої. Реалізуватись людині заважають відчуження людини від людини, від природи, від власної «родової» сутності, а також від суспільства. Але основною формою відчуження, що породжує всі інші, є відчуження праці – процес відділення людей від процесу та результатів їхньої праці. Причиною цього базового суспільного лиха є приватновласницькі відносини. Таким чином, діалектика раба-пана, що її запропонував в своєму ідеалістичному контексті Гегель, Марксом розглядається в економічному та політичному аспектах. Людина, за Марксом, є «сукупністю суспільних відносин», відносини виробництва та обміну є характерними для людського буття. Але ідеал Маркса, універсально розвинена людина, що існує в гармонії із зовнішньою та внутрішньою природою, на думку філософа, можливий лише за умови ліквідації приватновласницьких відносин, соціального закріпачення людей в системі розділеної праці. Тобто тільки за умов комуністичних відносин можливе здолання не тільки відчуження праці, а і всіх інших його форм. З іменем Маркса пов'язують критику рабовласницького, феодального та капіталістичного суспільства, а також ідею комунізму (в примітивному вигляді – первіснообщинне суспільство, та у знятому – розвинене комуністичне, в яких ще або вже нема приватної власності). При капіталізмі відчуження набуває найвиразнішої форми: в капіталістичному суспільстві, в наслідок розвитку машинного виробництва та розділення праці робітник перетворюється на деталь машини. Робоча сила стає товаром, який продається за заробітну платню. Для свого існування робітник вимушений працювати на капіталіста, якому належать засоби виробництва. Робітнику не належать ані машини, ані сировина, ані результат його праці, вони йому чужі. Тобто робітник не відчуває щастя від своєї праці. Це відчуження праці позначається на відношення до процесу виробництва, робітника до самого себе та інших людей. «Економічно-філософські рукописи 1844 року» знайшла своє продовження в інших роботах Маркса та його друга, Фрідріха Енгельса (1820-1895). Так в «Маніфесті

комуністичної партії» ми знаходимо прямий заклик до революції. Цей політичний впливає на читача своєю переконливою силою. Дійсно, не можна не побачити, що за умов капіталізму не тільки робітник відчужений від своєї людської сутності (не може любити, хоча й бажає, але в нього нема можливостей), не є самим собою також і капіталіст (який і міг би любити, але він не може, тому що при капіталізмі, як іронізував Маркс, «жінки спільні»: капіталіст може купити будь-яку жінку, але чисті, відверті почуття для нього чужі). Капіталіст та робітник залежать один від одного: без самого робітника капіталіст не буде отримувати прибутку, а без капіталісту з його засобами виробництва робітник не отримує заробітну платню. Обидва залежать один від одного, але і ненавидять один одного: робітник бажає менше працювати і більшої заробітної платні, а капіталіст бажає йому менше платити і щоб той більше працював. Цей антагонізм буде існувати доти, доки існуватимуть капіталістичні відносини, тобто доки люди не зрозуміють, що потрібні інші. Оптимістичний заклик авторів «Маніфесту» до соціальних перетворень відбився також у суто економічній праці «Капітал». В цій книзі Маркс показує, що прибуток залежить від праці, а саме від фактору часу – часу, який проводить робітник за станком. Тому заробітна платня має бути переосмисленою. Це не просто одна з витрат капіталіста, а головний фактор виробництва. Великий Маркс є не просто теоретиком, але перш за все практиком. У відомій одинадцятій тезі про Фюєрбаха він закликав філософів не тільки пояснювати світ, але й змінювати його. Марксизм – це не тільки теорія, але керівництво до дії.

ТЕМА 5. СУЧАСНА СВІТОВА ФІЛОСОФІЯ ТА ЇЇ ОСНОВНІ НАПРЯМИ

План, за яким доцільно вивчати тему

1. Своєрідність розвитку філософії у ХХ-початку ХХІ ст.
2. Провідні тенденції західної філософії.
3. Основні філософські напрямки, школи, концепції.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн:
<https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К., 1994.
2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Тв. в 2-х т. – К., 1994. – Т. 2.
3. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії. – К., 1995.
4. Тоффлер А. Третя хвиля. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000.
5. Фройд З. Вступ до психоаналізу. – К., 1998.

Філософія ХХ ст. (некласична) формувалася насамперед як антитеза класичній, як певне нове філософське мислення. Для сучасної філософії характерні такі суттєві риси.

Сучасна філософія характеризується наявністю різноманітних шкіл. Найбільш відомими є такі: **герменевтика, екзистенціалізм, неопозитивізм, неофрейдизм, неотомізм, персоналізм, прагматизм, структуралізм, феноменологія, філософська антропологія, марксизм** та ін. Проте це аж ніяк не означає її «космополітизації». Навпаки, сучасна філософія набула «загальнолюдського», «планетарного» характеру. Річ у тім, що ХХ ст. - це час становлення нового рівня цілісності людства, яке починає активно визначати себе як суб'єкт загальнолюдської практики. За цих умов філософія вперше за всю

свою історію стає реальною «світовою філософією» - її провідні школи набувають статусу світових тенденцій планетарності філософської думки.

Сучасна філософія, як правило, відмовляється від раціоналізму: стає на позиції ірраціоналізму. Ірраціоналізм (від лат. *irrationalis* - нерозумний, несвідомий) - це система філософських вчень, які обстоюють обмеженість раціонального пізнання, протиставляють йому інтуїцію, віру, інстинкт як основні види пізнання. Як філософська течія ірраціоналізм сформувався у XIX ст. У XX ст. цей стиль філософствування починає домінувати в західній філософії; «філософію мислення» замінює «філософія життя».

Більшість сучасних філософських систем має антропологічний характер. Вони поєднуються загальною особливістю: наявністю спільного підходу до визначення головної філософської проблеми, а саме проблеми людини. Антропологізм виявляється у спробах визначати основи і сфери людської особистості та суб'єктивності, розглядати людину як "міру всіх речей", із неї та завдяки їй намагатися зрозуміти як її саму, так і навколишнє середовище (природу, суспільство), а також культуру.

У сучасній філософії спостерігається суперечливе ставлення до науки. З'явилися погляди, які дістали назву сцієнтизму і антисцієнтизму. Сцієнтизм (від лат. *scientia* і англ. *science* - знання, наука) - позиція світогляду, в основі якої лежить уявлення про наукове знання як про універсальну культурну цінність і достатню умову для орієнтації людини у світі. Наука-це універсальне "всезнання", що містить відповіді на всі питання і дає людині абсолютну гарантію успішності її безпосередніх дій у будь-яких життєвих ситуаціях.

Як усвідомлена орієнтація, сцієнтизм утверджується в західній культурі наприкінці XIX ст., причому одночасно виникає і протилежна світоглядна позиція - антисцієнтизм. Антисцієнтизм стверджує принципову обмеженість науки у вирішенні проблем людського існування, звертає увагу на негативні наслідки науково-технічного прогресу. Він тлумачить науку як "дегуманізуючу силу", що є джерелом трагічності людського існування.

За сучасної епохи набула подальшого розвитку релігійна філософія. Спроби релігійного осмислення дійсності відрізняються від наукових методів, мають свою специфіку. Однак і в руслі релігійної думки народжувались і народжуються видатні філософські вчення, що значно впливають на культуру людства.

У ХХ ст. переважна більшість філософських шкіл і течій протистояла філософії марксизму. Це визначалося тим, що на довгі роки марксизм стає наріжним каменем ідеології та політики суспільства, яке намагалося на практиці реалізувати комуністичні ідеї. У прагненні довести неспроможність принципів марксизму більшість представників філософських течій віддали данину їх критиці. Довгі роки розвиток філософії здійснювався у сфері ідеологічного протиборства. Замість того, щоб вирішувати суто філософські проблеми, сторони відшукували вади та слабкі місця у філософських концепціях одна одної. На цьому фоні посилювалися намагання побудови філософських систем, які прагнули звільнення від впливу ідеології, природознавства і навіть науки.

Серед безлічі напрямів і течій філософії сучасності є кілька ліній, які найбільш яскраво характеризують основні тенденції її розвитку. Це, по-перше, ірраціоналістично-гуманістична; по-друге, сцієнтистська; по-третє, релігійна; по-четверте, марксистська філософія.

ТЕМА 6. ТРАДИЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

План, за яким доцільно вивчати тему:

1. Самобутність української філософії в контексті світової культури.
2. Основні періоди та етапи розвитку філософської думки в Україні.
3. Сучасна українська філософія.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн: <https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

6. Грушевский М.С. Кто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
7. Липинський. Лист до братів хліборобів. – Відень, 1926.
8. Франко І. Про суспільний поступ. – К, 1990.
9. Тоффлер А. Третя хвиля. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000.
- 10.Сковорода Г. Діалог. Имя ему – Потоп Змін. Повне зібрання творів: У 2-х т. — К., 1973. — Т. 2. — С. 135-171.

За кілька тисячоліть до створення Київської держави в народній свідомості формувався певний образ навколишнього світу, способи його розуміння та освоєння. Язичницька модель світобудови ґрунтувалася на відчутті іманентної причетності до живої і неживої природи у всій множині її форм, виявів, космогеофізичних циклів. Вона відповідала тому рівню соціально-політичного і духовно-культурного життя, на якому перебувала тоді Русь. Сукупність язичницьких знань, традицій, вірувань народу відчутно прислужилася формуванню філософської думки Русі. Вплив дохристиянської культури, поступово послаблюючись, відчувався упродовж усього середньовіччя Християнська релігія, що стала визначальним джерелом філософсько-світоглядних ідей, докорінно змінила світобачення народу, стиль його мислення, напрями духовних устремлінь; почалося інтенсивне розповсюдження християнської літератури. Руські мислителі надзвичайно зважено й вибірково підходили до основоположних джерел та ідей. Головним джерелом світоглядних і філософських ідей, визначальним чинником, який формував ідеали, способи

осмислення світу й людини, були Євангеліє і перекладені руською мовою книги Старого Завіту. Тому без ґрунтового знання їх змісту і духу неможливо проникнути в духовно-метафізичну суть тогочасного світобачення, філософську думку українського народу X—XIX ст. Руські мислителі усвідомлено орієнтувалися на книги Нового Завіту. Це було зумовлено не лише антиіудейською спрямованістю євангельських, святоотецьких та особливо апокрифічних (грец. *apokryphos* — таємничий, захований) текстів, а й геополітичними, гео економічними конфліктами з Хозарією наприкінці X ст., де панівною релігією був іудаїзм. Попри це, тогочасний читач був ознайомлений із багатьма старозавітними книгами. Із новозавітних книг найавторитетнішими були Євангеліє і Апостоли, із старозавітних — Псалтир, які є найсуттєвішою частиною писемної спадщини XI—XIV ст. Популярними були апокрифи. Старозавітні тексти студіювали, часто цитували, однак використовували їх функціонально: як історичні прецеденти, морально-виховні приклади тощо. Абсолютним світоглядно-філософським ідеалом й істиною вважалось Євангеліє. Цінним джерелом для відтворення світоглядно-філософських ідей цього періоду є богослужбова література: Ірмології, Кондакарі, Четві-мінеї, Паремійники, Служебники, Стихирарі, Требники, Тріоді, Часослови. Руська філософська думка однозначно орієнтувалася на писемні твори представників ранньої патристики (лат. *pater* — батько, отець) — теологічних, філософських, політико-соціологічних доктрин святих отців східної церкви, які захищали і роз'яснювали догмати віри. Серед них особливе місце належить Василю Великому (IV ст.), Григорію Богослову (IV ст.), Іоанну Златоусту (IV ст.) і Афанасію Александрійському (IV ст.). Водночас вона ігнорувала трактати візантійських богословів і філософів X—XII ст. — Симеона (Нового Богослова), Михаїла Пселла, Іоанна Італла, що, очевидно, ще було спричинено небажанням політичної і церковної еліти Русі потрапити у сферу релігійного й політичного впливу Візантії.

Русь усвідомлювала власну релігійно-політичну самодостатність, вважала себе прямою наступницею раннього, «незамуленого» віросповідними «інноваціями» християнства.

Значно збагачувала давньоруську філософію антична філософська думка, втілена у християнській канонічній і неканонічній літературах, різноманітних за жанрами релігійних і світських творах. Наприклад, у тексті впорядкованої у Візантії, перекладеної у XII ст. збірки «Бджола», крім християнських авторів, містяться до 500 висловлювань античних мислителів — Сократа, Демокріта, Демосфена, Арістотеля, Діогена, Платона, Епіктета, Евріпіда, Піфагора, Арістида, Демонакса, Теофраста, Геродота, Софокла, Зенона, Епікура, Харіклея, Ксенофонта, Менандра, Біаса, Ісократ, Анахарсіса, Фукідіда, Полібія, Анаксагора, Есхіла та ін.

Отже, сенсом діяльності руських церковних любомудрів стає наступність — збереження і трансляція порядку думки і порядку життя, успадкованих від Ісуса Христа, апостолів, церковних ієрархів, мучеників, чудотворців, подвижників, апологетів, мислителів. Фундаментальна ідея православного континуїтету (наступності і неперервності), якої дотримувались духовно-інтелектуальні лідери Русі, зумовлювала не лише критичне ставлення, а й суворий відбір іноземної літератури. Вона домінувала в усіх сферах соціокультурного життя тогочасного суспільства, регламентувала інформаційну сферу, була імперативом, який не піддавали жодним сумнівам ні перекладачі й письменники, ні споживачі цієї літератури.

Парадигмальною для подальшої історичної долі Русі-України була ідея, відповідно до якої лише автентичне християнське спіритуальне знання привносить суспільне благо. Вона позначилася на духовному складі руської людності, на усвідомленні почуття власної релігійної і національної ідентичності. Ця ідея була цементувальною субстанцією («матеріальною силою»), яка понад 500 років оберігала церковно-релігійну єдність українців, боронила її від кривавих релігійних, етнічних сутичок і війн, що упродовж усього середньовіччя спалахували на Заході і Сході.

Релігійно-філософські принципи давньоруських інтелектуалів і можновладців не допускали релігійних переслідувань або силового придушення інакодумства. Активний захист власних духовних цінностей реалізовувався в цивілізованій літературно-полемічній діяльності. На теренах Русі, особливо в Києві, свої храми мали представники кількох католицьких орденів, функціонували іудейські синагоги. У Руській Державі не було «полювання на відьом», фізичного винищення єретицтва. У такому духовно-інтелектуальному середовищі не могли бути написаними «Сума інквізиційної служби», «Молот відьом» (теоретично-практичні довідники, якими користувався особливий церковний суд для викорінювання єретицтва у Західній Європі), не могла виникнути й інквізиція, що винищила до 5 млн людей, не відбувалися публічні криваві автодафе (португ. *auto-da-fe*, букв. — акт віри) — виконання вироків інквізиції. Кирило і Мефодій — творці першої філософської термінології слов'яно-болгарською мовою. Їх перекладацька діяльність була одночасно і філософською термінотворчістю, пов'язаною з глибоким осмисленням суті термінів, понять і категорій, які вони перекладали. Водночас давньоруські перекладачі збагачували руську філософську лексику і категоріально-понятійний апарат національної філософії. Для зародження і становлення української філософії особливе значення мали і біблійні тексти, що супроводжувалися екзегетичними тлумаченнями. Екзегеза була характерною для філософії християнського середньовіччя. Середньовічна філософія вирізнялася пильною увагою до слова. За тогочасними уявленнями, кожний канонічний текст ніс у собі таїну, був багатозначним і символічним. Це спонукало до теоретизування про його приховану (сокровенну) суть. Найнижчими рівнями екзегетичного аналізу були семантичний, який вивчав значення слова і словосполучення, зміну цих значень, та етимологічний, пов'язаний із вивченням походження слів. Наступним за значущістю вважали концептуальний аналіз, зосереджений на думках, ідеях автора. Найвищим рівнем середньовічної екзегези був спекулятивний (умоглядний, абстрактний, теоретичний, конструктивний) аналіз.

ТЕМА 7. ФІЛОСОФІЯ БУТТЯ

План, за яким доцільно вивчати тему

1. Філософський зміст проблеми буття.
2. Категорія буття: її смисл і специфіка.
3. Буття і небуття.
4. Буття і сутність.
5. Діалектика основних форм буття.
6. Проблематичність людського буття.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн:
<https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

1. Сарт Жан-Поль. Буття і ніщо: нарис феноменологічної онтології. - Пер. з французької Віталій Лях, Петро Тарашук. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001.
2. Гайдеггер М. Буття в околі речей. // Возняк Т. Тексти та переклади. — Х.: Фоліо, 1998.

Термін онтологія походить від грецьких слів *όντος* – бути та *λόγος* – вчення і означає вчення про буття. Термін «онтологія» у своєму «Філософському словнику» (1613 р.) ввів Р. Гокленіус, представник пізньої протестантської

неосхоластики. Головне питання онтології – що існує і як воно існує. Головними категоріями онтології є – буття, структура, властивість, форми буття.

Онтологія – розділ філософії, що вивчає фундаментальні принципи буття, найбільш загальні сутності і категорії існуючого⁸.

Категорія буття є найзагальнішою категорією філософії і охоплює собою суще у всіх його проявах, властивостях і можливостях. В цьому контексті перед онтологією стоїть завдання виявити та описати основні форми буття в усіх їх різноманітті. Вперше цей термін у філософію ввів античний філософ Парменід (V - IV ст. До н. е.)

Форми буття:

Буття речей, процесів, станів природи (в тому числі й «другої природи» - культури). Це рівень буття пов'язаний з поняттями «світ», «реальність», «природа». Природа – об'єктивно, незалежно існуюча від людини сфера буття, яку вона опредметнює в процесі творчо-практичної діяльності. Реальність – це пізнана людиною природа, яка базується на ряді очевидних для людини положень – незаперечно існую Я, навколишній світ та інші люди в ньому. Світ – більш загальне поняття, ніж реальність та природа, оскільки охоплює буття в абстрактному вимірі та піддається суб'єктивній оцінці, до якого входить як реальне, так і ідеальне, як дійсне, так і можливе. «Друга» ж природа – це результат діяльності людини з перетворення природи першої згідно власних потреб, вона напряму пов'язана з людиною.

Буття людини. Це унікальна форма буття, оскільки людина – єдина істота, для якої буття (в тому числі, власне) є проблемою. Людина володіє дистанцією по відношенню до себе та навколишнього світу, що і робить можливим запитування про буття. З одного боку, людина вкорінена в буття – передусім, тілом. З іншого боку, вона володіє здатністю виходити за рамки індивідуального тілесного існування. Тому для філософії важливим питанням завжди було співвідношення тілесного та психічного. На сьогодні ці два елементи не

⁸ Див. дет.: Див. дет: Філософія. Підручник. За заг.ред. проф. М.І.Горлача, В.Г. Кременя, В.К. Рибалка. Харків, 2000. – с. 326.

розділяються, а сприймаються як єдине ціле, включене в більше складну структуру взаємодії організму та середовища.

Буття соціального (індивідуальне та суспільне буття). Людське буття неможливе поза соціальною її формою, адже умова існування окремої людини – існування в середовищі інших людей. Саме в суспільстві людина формується як індивідуальна істота та як включений в певний суспільно-історичний контекст елемент соціальної системи (родовий вимір людського буття).

Буття ідеального (духовного). Запитування про буття робить можливим не просто дослідження буття як такого, яким воно є, а його перетворення, тобто, втілення в дійсність образу буття, яким воно має бути.

Усі ці форми тісно пов'язані між собою, визначають одна одну та не можуть існувати окремо.

Відомий сучасний філософ- екзистенціаліст Мартін Хайдеггер присвятив сорок років життя вивченню проблеми *буття*. У його головній філософській праці «Буття і час» він повертає сучасну філософію до цієї проблеми, яка, на його погляд, була витіснена різноманіттям філософських течій ХХ століття у сферу абстракцій. Мартін Хайдеггер намагається розкрити проблему *буття* у співвідношенні із його протилежністю – *ніщо*.

Важливими філософськими поняттями, які вирішуються у площині онтології є питання про сутність життя (Що таке життя?), про сенс життя (У чому сенс мого життя?), про тривалість життя (Чи є життя після смерті?).

Специфіка буття людини полягає в тому, що людина одночасно має три відносно різні буттєві виміри. Перший вимір людини фіксує реальне буття окремої людини як мислячої і відчуваючої істоти. Другий вимір пов'язаний з тим, що людина, як індивідуальна особа, належить до виду *Homo Sapiens*, який з'являється на конкретному етапі еволюції світу. Третій вимір характеризує людину як соціально-історичну істоту⁹. В єдності означених трьох вимірів можливо зрозуміти місце людини в світі та сенс її буття.

Протягом історичного розвитку при розгляді проблеми буття застосовували

⁹ Див. дет: Філософія. Підручник. За заг.ред. проф. М.І.Горлача, В.Г. Кременя, В.К. Рибалка. Харків, 2000. – с. 331.

різноманітні методи дослідження. Але найпопулярнішим у нас час є метод системного дослідження. Цей метод був запропонований на початку ХХ століття Б. Расселом та І. Емерлі, відповідно до їхньої концепції про цілеспрямовані системи, що прямують до ідеалу. Згідно такого погляду, будь-яка сфера людської діяльності розвивається у напрямку того ідеалу, який встановлений самим суспільством і який вказує на граничний стан цієї сфери (взагалі недосяжний). В цьому процесі відбувається встановлення мети і слідування від поточного стану речей до встановленого ідеалу. В процесі розвитку ідеал може підлягати змінам.

Щоб отримати такий ідеал (речі або діяльності) необхідно: встановити суттєві для того чи іншого виду ознаки, визначити діапазон їх значення для одних змінних, які розглядаються як бажані, установити гранично високі значення, а для другої (небажані) – значення рівні нулю. Суть же самого ідеалу соціального осягнення буття зводиться, по-перше, до положення, що знання, незалежно від їх форми, не становлять самі по собі соціальну цінність. Осягнути що-небудь ні в якому разі не означає «отримати знання», треба одержати соціальний ефект, що базується на знаннях; по-друге, у межах відомого діяльність у будь-якій сфері набуває характеру становлення технології, що дає гарантований ефект; по-третє, сфера невідомого повністю локалізована і як така ідентифікована (прирівнювана): по-четверте, все, що підготовлено попереднім розвитком, відразу ж пізнається, причому соціальних та інших обмежень не існує; по-п'яте, соціалізація пізнаного здійснюється негайно і повністю, з'ясовуються всі наслідки нового факту. Обмежень тут також немає. Ідеал – момент цілепокладання. Дія його механізму ґрунтується на послідовній відмові від ідеалізацій до рівнів, що узгоджуються з наявним станом реальності. Метод ідеалу, в основі якого лежить системний аналіз, не єдиний спосіб осягнення буття, існують і інші, але всі вони враховують взаємозв'язок форм буття, цілісність світу¹⁰.

Філософське розуміння світу зводиться до різних форм буття, що утворюють цілісну єдність на основі субстанції, якою виступає матерія. Матерія як субстанція проявляється в речах, властивостях і відносинах, що формують структуру буття. Субстанціональність матерії проявляється також у системності, русі, просторі і часі¹¹.

¹⁰ Див. дет: Філософія. Підручник. За заг.ред. проф. М.І.Горлача, В.Г. Кременя, В.К. Рибалка. Харків, 2000. – с. 335 – 336.

¹¹ Там само. – с. 350.

ТЕМА 8. ГНОСЕОЛОГІЯ

План, за яким доцільно вивчати тему:

1. Основні гносеологічні концепції в історії філософії.
2. Агностицизм та його сучасні варіації.
3. Суб'єкт і об'єкт пізнання, особливості їх взаємодії.
4. Загальні рівні пізнання.
5. Чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне, абстрактне і конкретне у пізнанні.
6. Категорійний рівень розуму як вищого рівня пізнання.
7. Особливості, рівні та форми наукового пізнання.
8. Поняття істини. Практика як критерій істинності пізнання та критерій істинності самої практики.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн:
<https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

1. Гадамер Х.-Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики: в 2-х т. – К., 2000.

Гносеологія (грец. γνῶσις - пізнання і λόγος - вчення) - галузь філософії, яка вивчає сутність пізнавального процесу, його закономірності та принципи, форми і типи одержання знання про світ в усьому його багатоманітті.

Важливим розділом філософської гносеології є вчення про структуру і методи пізнання, його рівні і способи, завдяки яким відбувається одержання знань, їх систематизація, оформлення у наукові гіпотези, концепції, теорії. *Центральним пунктом гносеології є проблема істини* як результату адекватного відображення у свідомості суб'єкта пізнавальної діяльності сутнісних властивостей об'єкта дослідницького інтересу.

Проблеми пізнання навколишньої дійсності завжди хвилювали мислителів. Однак розгорнута гносеологічна проблематика була осмислена в Нову епоху, коли потреба у достовірному знанні про сутність речей, природних і суспільних явищ стала домінуючою у мотивації філософських пошуків. Суспільні потреби актуалізували питання щодо досвідного характеру одержання знання (емпіризм), можливостей розуму дати знання, адекватне самим об'єктам (раціоналізм). Загострилася і проблема активності суб'єкта в пізнавальному процесі, його можливостей отримати потрібне знання як достовірну, аргументовану інформацію про навколишній світ, здатності людини завдяки своєму досвіду, від якого залежать її почуття і розум, одержати точні, істинні знання про природу, суспільне життя і про себе.

Деякі філософи-скептики (Піррон, Секст Емпірик, М.-Б. де Монтьєн, Д. Юм) висловлювали сумнів щодо можливості отримати істинне знання. Інші філософи, зокрема І. Кант, заперечували здатність людини до пізнання сутності об'єктів ("речі в собі"), агностики обмежували пізнання сферою явищ ("речі для нас"). Цим вони обґрунтовували розповсюджений в сучасній некласичній філософії гносеологія най песимізм (лат. - найгірший) - зневіра у можливості людського розуму пізнати сутність речей і процесів, а також можливість керуватися здобутим знанням у практичному житті. Їх опоненти (Р. Де-карт, Г.-В. Лейбніц, Г.-В.-Ф. Гегель, К. Маркс) наголошували на необмежених можливостях людського розуму, його пізнавальній могутності, вірі в його

здатність досягнути істину. На цьому ґрунтується гносеологічний оптимізм (лат. - найкращий) - віра у всемогутність сили розуму, його здатність озброїти людство істинним знанням, яке уможливорює продуктивно-доцільне використання природних ресурсів і суспільних надбань.

Відповідно до розуміння природи суб'єкта, об'єкта пізнавального інтересу та їх взаємодії теорія пізнання в історії філософії набувала різних форм, відтінків і напрямів: ідеалістична чи матеріалістична, споглядальна чи діяльнісна гносеологія. Важливе значення при цьому має проблема визначення основного відправного чинника самого «механізму» процесу пізнання.

Філософи-сенсуалісти (Дж. Локк, Т. Гоббс, Д. Берклі) визнають головним чинником пізнання людські почуття. На думку англійського філософа Дж. Локка, всі людські знання мають чуттєво-досвідний характер, а людська душа – «чиста дошка» (*tabula rasa*), «білий папір без будь-яких знаків та ідей», на якому досвід залишає свої письмена. Теза Дж. Локка, що відчуття є першопричиною виникнення ідей («всі знання походять від відчуттів», «в розумі немає нічого, що б первісно не містилося у почуттях»), його вчення про досвідне відображення матеріального світу (емпіризм) є одними із центральних положень сенсуалістичних та емпіричних теорій пізнання.

Філософи-раціоналісти (Р. Декарт, Г.-В. Лейбніц, Б. Спіноза) визнають провідну роль розуму в одержанні знання, вважають його джерелом істини. Р. Декарт був переконаний в тому, що лише розум вказує надійний шлях досягнення істини, оскільки почуття здатні вводити людину в оману. Єдиним достовірним для людини є усвідомлення існування власного розуму. «Мислю, отже існую» (*Cogito, ergo sum*) - декартівська формула, яка, на його думку, є наріжним каменем науки про людське Я, суб'єктивність (мисляча субстанція) і всіх людських наук. Розум, мислення і самосвідомість, а не життєвий досвід, на переконання Декарта, є вирішальними факторами процесу пізнання. Запах, смак, твердість, світло, тепло є вторинними якостями, яким передують первинні якості мислячої субстанції: ідея Бога як найдосконалішої істоти, аксіоми математики. Ідеї, якими керується людський розум, властиві людині від народження. Те, що

людина досягає "природним світом" свого мислення, правильно застосовуючи його, насправді істинне, вважав Декарт.

Так, в історії філософії була порушена важлива для теорії проблема методу пізнання - сукупності правил, прийомів, процедур пізнання і відповідної практичної діяльності. Вчення про методи (шляхи, засоби, прийоми пізнавального процесу) є одним із головних у філософській гносеології.

У процесі пізнання використовують такі методи:

- 1) емпіричні (грец. *empeiria* - досвід, метод) - визнання основою пізнання досвід;
- 2) сенсуалістичний (лат. - почуття, відчуття) - метод, який основним засобом одержання знання визнавав відчуття;
- 3) раціоналістичний (лат. - розумний) - метод, який ставить розум, логічне мислення над почуттями.

Філософи, які надають перевагу емпіричному і сенсуалістичному методам, сприймають логічне мислення як "шосте чуття", яке впорядковує здобутий емпіричний матеріал. Утім, будь-яке знання є поєднанням чуттєвого і раціонального знання. З огляду на це Ф. Бекон запропонував оригінальну метафору щодо основних методів пізнання: "шлях павука" (здобуття істини із "власної свідомості"); "шлях мурахи" (безсистемне збирання фактичних даних); "шлях бджоли" (поєднання здібностей досвіду - збирання нектару і роботи розуму - перетворення його на мед (знання)).

Формами чуттєвого пізнання (живого споглядання) є:

- а) відчуття - відображення властивостей, якостей предметів і явищ об'єктивного світу, внутрішніх станів організму внаслідок їх впливу на рецептори;
- б) сприймання - цілісне відображення у свідомості людини предметів і явищ об'єктивної дійсності та їх вплив на рецепторні поверхні органів чуття;
- в) уявлення - образи предметів і явищ дійсності, створені внаслідок їх впливу на органи чуття.

Раціональне пізнання здійснюється завдяки мисленню на таких рівнях, як розсудок (початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми) і розум (вищий рівень раціонального пізнання, для якого притаманне творче оперування абстракціями і рефлексією). Його формами є:

а) поняття - форма мислення, яка відображає предмети з їх загальними та істотними властивостями;

б) судження - форма мислення, в якій засобами ствердження чи заперечення розкриваються зв'язки предметів з їх властивостями або відношення між предметами чи їх множиною;

в) умовивід - форма мислення, за допомогою якої з одних думок (засновків) отримують нові думки (висновки).

Дедалі частіше у філософії утверджується думка, що чуттєве (сенсорне) і розумове (раціональне) в людському пізнанні не є двома роз'єднаними й автономними ступенями, а двома моментами єдиного пізнавального процесу. Ще в античну добу дискутувалася проблема співвіднесення чуттєвого і раціонального знання. Скептик і кінік Діоген Синопський (прибл. 412-323 до н. е.) зауважив з приводу теорії об'єктивних ідей Платона, які, за його вченням, можна було пізнати лише умоглядно: «Стіл і чашу я бачу, але ні «стільності», ні «чашості» не бачу». На це Платон відповів: «Щоб бачити стіл і чашу, у тебе є очі, а щоб вгледіти «стільність» і «чашість», тобі бракує розуму». Думка про єдність чуттєвого і розумового з часом набула статусу постулату (аксіоми). У логічній формі думку про необхідність синтезу чуттєвого і раціонального сформулював І. Кант: «Поняття без почуттів порожні, а почуття без понять – сліпі».

Процес пізнання здійснюється на науковому і донауковому (позанауковому) рівнях. Донауковий (позанауковий) рівень репрезентує мислення звичайної людини, яка не обтяжує себе думками про правильний вибір найкращого способу пізнання. Буденне пізнання спирається на повсякденний життєвий досвід людей, апелює до їх здорового глузду ("наївний реалізм"). Цим

воно відрізняється від наукового пізнання (логічний реалізм). Однак у кожному випадку людина (пересічний громадянин, висококваліфікований науковець) прагне зрозуміти сутність того, що спостерігає, про що розмірковує. І на донауковому, повсякденному рівні, і на підставі свідомо обраного методу суб'єкт пізнавальної активності завжди прагне достовірного знання, шукає істину.

Центральною в класичній теорії пізнання є проблема істини, яка концептуально розробляється як самостійна (в межах гносеології) тема: з'ясування сутності понять «істина» (як знання, адекватне речам, дійсності), «об'єктивна істина» (збіг змісту пізнання з предметністю явищ), «абсолютна істина» (вичерпне, повне, правильне знання), «відносна істина» (часткове, неповне, ситуативно змінне знання), «конкретна істина» (знання щодо певного обраного об'єкта дослідження), «помилкове, хибне уявлення, яке претендує на істинне». При цьому істиною чи оманом вважають відповідність або невідповідність людських знань дійсності, тотожність людської думки, представленої у змісті судження щодо істини і реальності. Питання про відповідність знань дійсності, міру цієї відповідності є одним із найдискутивніших. Про це свідчить, наприклад, запитання Понтія Пілата, звернене до Христа як провідника і носія істини: «Що є істина?». Відповіді на це запитання спричиняють суттєві розбіжності між різними філософськими напрямками і школами з найдавніших часів і дотепер. У гносеологічній теорії істини особлива увага приділяється двом питанням: які ознаки (властивості) істини; що є критерієм (мірилом, показником) істини? Ознаками істини вважають такі її інваріантні (незмінні) властивості, як об'єктивність за змістом, обґрунтованість, переконливість доведень.

Пізнання є багатоступеневим, складним, глибоко суперечливим процесом. Це притаманне і його результатам, уявленням про сутність, правильність, достовірність. Такі уявлення і судження забезпечуються різноманітними методами, зумовленими свідомим вибором дослідника моделі пізнавальної дії, принципами вивчення об'єкта, висловленими в поняттях попередніх припущень (гіпотез).

Гносеологія узагальнює конкретні методи пізнання, якими користуються різноманітні науки (технічні, природничі, суспільні, гуманітарні тощо), виокремлюючи серед них сукупність загально логічних і специфічних методів - індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія, ідеалізація, типологізація, порівняння (компаративістика). Наукові досягнення останніх десятиріч доповнили гносеологічний інструментарій такими новітніми методами, як синергетика (з'ясування процесу самоорганізації в досліджуваних об'єктах), моделювання (з'ясування властивостей речей і процесів за їх зразками-моделями), системний метод (з'ясування взаємодії окремих частин, що забезпечує органічну цілісність об'єкта), метод додатковості (урахування дії побічних чинників) тощо.

Сучасний (постнекласичний) етап розвитку науки зосереджує увагу дослідників на необхідності використання міждисциплінарних методів, теорії самоорганізації, альтернативістики з урахуванням методологічних у гносеологічному сенсі понять «невизначеність», «вірогідність», «віртуальність», «випадковість», «нелінійність», «біфуркація» та «флуктуація», які сукупно відображають характеристики несталого, складного і рухливого світу (динамічний хаос).

Оскільки рівень розвитку науки і техніки дає змогу людському пізнанню вникати в глибини матеріального світу, здійснювати спостереження як на галактичному, так і на субатомному рівні, наукова епістемологія ширше використовує астрофізичні, математичні, кібернетичні методи дослідження.

Наука озброїла людство нанотехнологіями створення і використання матеріалів, приладів і різних систем, що мають нанометрову будову (1 нанометр - це 10^{-9} метра, або ланцюжок з чотирьох атомів заліза). Фактично це означає керування матерією на атомарному рівні, що сприяє створенню принципово нових матеріалів. Нові покоління приладів - наноелектронних і молекулярних - приведуть до нових революційних змін у телекомунікаціях, значно підвищать рівень безпеки на транспорті, дадуть можливість одержувати енергію з нових джерел і економічніше її витрачати.

Якісно нові наукові досягнення значно розширюють діапазон гносеологічного знання, однак, породжують нові проблеми. Однією з них є явище "приладового агностицизму". Суть його полягає в тому, що науковці, досліджуючи поведінку елементарних частинок за допомогою складних сучасних приладів, сумніваються, наскільки точно відображають прилади сутність цієї поведінки. Крім того, дослідницькі програми залежні від обраної системи їх реалізації: мікросвіт спалахує і зникає завдяки актам вибору. Тому в сучасній гносеології важливу роль відіграє метод інтерпретації - пояснення смислів одержаних результатів дослідження, оформлених у текстах. Важливого значення цей метод набуває в соціальному пізнанні. Це, у свою чергу, породжує проблему меж пізнання, в т. ч. обмеженості інтерпретаційних методів (вади «інтерпретуючого розуму»). «Не слід примножувати сутності безмірно», - закликав англійський філософ-схоласт Вільям Оккам (прибл. 1285-1349). Кант намагався з'ясувати межові можливості «чистого» і «практичного» розуму. На сучасному етапі це питання цікавить представників когнітивної психології. Усі ці труднощі одержання істинного знання спричинили обґрунтування різних теорій істини:

- а) кореспондентської (істина - це знання, адекватне дійсності);
- б) конвенціоналістської (істина - це результат умовної узгодженості, угоди вчених);
- в) когерентної (істина - свідчення несуперечливості доказів);
- г) прагматистської (істина - все те, що корисно). Останнім часом популярності набула інформаційна теорія істини, суть якої полягає в одержанні об'єктивних за змістом знань засобами повідомлень, які надає "штучний розум" (ЕВМ) як динамічна модель зовнішнього світу.

Кожна теорія (версія) істини потребує визначення критерію її достовірності (відповідності реальності). Серед численних її критеріїв найважливішим, на думку багатьох мислителів, є практика - різноманітна доцільна, цілеспрямована, пізнавально-творча, конструктивна діяльність людей (наукова, експериментально-виробнича, суспільна, духовно-культурна тощо).

Завдяки такій діяльності здобуті у процесі пізнання знання про реальність використовуються суспільством у практичних, життєво необхідних цілях. Аксиоматичним є твердження про те, що саме людська практика є джерелом пізнання, його критерієм і метою. У практичній пізнавальній діяльності приховані мотиви творчої активності суб'єкта, його постійне бажання створення нового (інноваційне мислення і діяльність) або вдосконалення існуючого. Крім практики, історії філософії відомі й інші критерії істини: логічна несуперечливість, досвід, божественне одкровення, інтуїція. Оскільки практика є головним, але не єдиним критерієм істини, то філософська гносеологія не пов'язує жорстко істину і практику: практичне не завжди істинне, а істинне не обов'язково практичне. Практика не є чимось абсолютним і незмінним, її зміст, форми і мета багато в чому визначаються обставинами людського буття, ситуацією, в якій перебуває людська спільнота, суспільство, на ній позначаються "виклики часу". Однак практичні потреби ініціюють процес пізнання, у практичній діяльності життя перевіряє (верифікує) його результати, застосовує набуте знання в конкретній, в тому числі професійній діяльності. Проте безсумнівно і те, що практика часто спростовує попередні «істини», виявляє їх обмеженість, навіть хибність. Ототожнення істини із соціальною практикою (практичністю) нерідко спричинювало вульгаризацію істини як наукової цінності.

Не випадково некласична (новітня) філософія радикально переглядає концепцію істини, що проявляється у рішучій відмові від вживання цього поняття, твердженнях про плюралізм та релятивність (відносність) істини. Так, Р. Рорті вважав, що істина - це просто найбільш узгоджена і «сильна теорія», і ніякої відповідності з реальністю для її обґрунтування не вимагається. К.-Р. Поппер запропонував як альтернативу принципу верифікації принцип фальсифікування: якщо теорія не піддається спростуванню, то це є доказом її хибності. Будь-яка справжня перевірка теорії є насамперед спробою її спростувати, фальсифікувати, стверджує він. Більш гнучку позицію стосовно істини пропонує російський філософ В. Федотова: «Всупереч класичній

епістемології, істина може бути витлумачена не як відбиття (зліпок) об'єкта в знанні, а як характеристика способу поводження з ним. Оскільки таких способів може бути багато, можливий плюралізм істини і, отже, монополія на істину виключається».

Отже, поняття «істина», «значення», «сенси» та інші категоріальні одиниці теорії пізнання набувають проблемного характеру. Плюралізм істини, альтернативність методів пізнання - характерні ознаки ситуації, в якій перебуває філософська теорія пізнання. Ця обставина актуалізує проблему подолання ситуації гносеологічного та методологічного «анархізму» (П.-К. Фейєрабенд), гносеологічного песимізму, зосереджує увагу філософів на розробленні концепції неораціональності і неораціоналізму як домінуючих принципів сучасної теорії пізнання.

У сучасній науці помітно посилюється роль універсального діалектичного філософського методу, який об'єднує багато із зазначених особливостей пізнання навколишнього світу, актуалізується проблематика взаємозв'язків і розвитку, їх філософського осмислення, дослідженням чого займається діалектика.

Одним із варіантів нового універсального методу є інтервальний підхід. Його суть полягає у ствердженні рівноправності різних картин одного й того ж досліджуваного об'єкта за обов'язкової умови раціональної обґрунтованості особливостей уявлення про предмет свого спостереження (логічна несуперечливість, осмисленість, здатність до перевірки, системна приналежність, корисність, практична ефективність).

Отже, філософська теорія пізнання (гносеологія) вивчає процеси, закони, форми і методи одержання знання про навколишню реальність, окреслює шляхи досягнення об'єктивної істини. У раціональному (науковому) пізнанні істинним має бути не тільки кінцевий результат пізнання (наукові дані), а й метод його одержання. Важливим завданням цього методу є виявлення взаємозв'язків, які надають світові цілісності, з'ясування глибинних причин постійного розвитку всього сущого - природи, суспільства, людини та її мислення.

ТЕМА 9. ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ

План, за яким доцільно вивчати тему:

1. Проблема людини в історії філософської думки.
2. Філософські концепції природи і сутності людини.
3. Антропогенез та порівняльно-біологічні засновки філософської антропології.
4. Поняття індивіда, індивідуальності та особистості.
5. Творчість як фундаментальна основа діяльності людини.
6. Філософський зміст проблеми відчуження.
7. Свобода та відповідальність як вияв особистості.
8. Сенс життя, смерть і безсмертя як універсальні виміри людського існування.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн:
<https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

1. Гельвецій К. Про людину, її розумові здібності та виховання. – К., 1994.
2. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. – К., 1998.
3. Тейяр де Шарден П. Феномен людини // Читанка з історії філософії: у 6 кн.

– Кн. 6: Зарубіжна філософія ХХ століття. – К., 1993.

Проблема людини є однією із вічних тем філософії. Найдавніші письмові пам'ятки Індії, Китаю, Греції, навіть тих, які їм передували – Вавилону, Месопотамії, Єгипту, показують прагнення людини з'ясувати власну сутність – хто вона є, звідки прийшла та куди піде. В традиційних давніх культурах людина постає частиною Космосу. В грецькій мові навіть сукупність людей та всесвіт виражаються спільним словом – ο κόσμος (космос). Відтак, вже в давніх культурах було сформовано уявлення про макросвіт – космос та мікросвіт – людина. Природа в уявленні людини поставала таким самим живим організмом, як і вона сама, а людина розумілась — як сполучення різних елементів чи «стихій» космосу. У давньокитайському трактаті «Даодецзін» зауважується: «Між Небом і Землею людина найдорожча за все». Людина і космос повинні перебувати в стані гармонії. Сама ж людина покликана наслідувати природності, певною мірою «упорядковувати» світ, але не втручаючись у всезагальний закон Дао, натомість вивчаючи його та слідуючи йому.

Древньоіндійська філософія висунула ідею переселення душ і зробила дуже умовною і рухливою межу між живими істотами. Суть цієї ідеї полягає в тому, що душа людини після її смерті не гине, а знаходить собі інше пристановище. В що саме вона втілиться, залежить від поведінки людини в теперішньому житті: за уявний гріх - у представника нижчої касты, за словесний - у тварину, за гріховний учинок - у неживий предмет.

Людині і тільки людині приписувалося прагнення і здатність звільнитися від зумовленості через моральну шляхетність, розкріпачення душі, що дасть можливість досягти величі.

Антична філософія збагатила науку розумінням відмінностей між законами природи і людського світу. Було виділене протиріччя: «незмінні закони природи - мінливі людські встановлення».

Людина як духовно-тілесна істота була головним змістом усієї давньогрецької культури, особливо в часи її розквіту. Філософ Геракліт стверджував: «З мавп найпрекрасніша потворна, якщо порівняти її з людським родом. З людей наймудріший, у порівнянні з Богом, видається мавпою і за мудрістю, і за красою, і за всім іншим. А самі грецькі боги постають величними і разом з тим людяними».

Грецька філософія, що проголосила тезу про людину як про міру всього існуючого, орієнтувалася на її розум, закликала до самопізнання. Вислів «Пізнай самого себе», висічений при вході в храм Аполлона в Дельфах, з'явився одним з дороговказних у розвитку наук про людину.

Середньовічна християнська філософія протиставляла «справжнє», божественне і «неістинне» створене буття, розрізняючи при цьому сутність і існування, зміст і символ.

Своєрідність християнського біблійного уявлення про людину як про «образ і подобу Бога», внутрішньо роздвоєної внаслідок гріхопадіння, сполучалося з вченням про поєднання божественної і людської сутності в особистості Христа. Таке поєднання відкривало можливість внутрішнього прилучення кожної людини до божественної благодаті, подолання гріховності і смертності тіла через безсмертя душі.

Епоха Відродження дала науці уявлення про безмежність творчих можливостей людини. Ідея філософа Піко Делла Мірандоли полягала в тому, що людина займає особливе становище у світобудові, оскільки причетна до всього земного і небесного від нижчого до найвищого. У поєднанні з волею вибору призначення людини дає їй творчу здатність самовизначення. Людина-творець уподібнюється Богу. У цей період філософи захоплювалися людиною, проголошували гімни її розуму, творчому початку.

Філософи XVII-XVIII ст. розглядали буття як реальність, що протистоїть людині, як суще, котре людина освоює в діяльності. Для європейської філософії цього часу буття найчастіше обмежується природою, світом природних тіл, а духовний світ статусом буття не володіє.

Поряд з цією натуралістичною лінією в новоєвропейській філософії формується прямо протилежний спосіб тлумачення буття: справжньою реальністю є саме думка. Цей підхід представлений у вихідній тезі Р. Декарта: "Мислю, отже, існую". Надалі ця ідея одержала розвиток у німецькій ідеалістичній філософії. Так, філософ І. Фіхте стверджував, що справжнім буттям є вільна, чиста діяльність абсолютного "Я", матеріальне буття - продукт усвідомлення і самосвідомості "Я". Такі погляди, що відривалися категорію буття від зовнішнього світу, незабаром були піддані справедливій критиці.

І. Кант питання "Що таке людина?" формулює як основне питання філософії, а саму людину розглядає як істоту, що належить двом різним світам природній необхідності і моральній свободі. У німецькій філософії ХУІІІ-ХІХ ст. провідним було уявлення про людину як творця духовного життя, культури, носія всезагального ідеального початку - духу чи розуму.

Великий був інтерес до проблеми людини і наприкінці ХІХ- ХХ ст. Пошук сутнісних властивостей людини сконцентрував увагу вчених на таких проявах, як почуття, воля, потяг. Тоді ж у науці почали розрізняти поняття "індивідуальність" і "особистість". Індивідуальність стала розумітися насамперед як своєрідність, неповторність психічного життя людини, а особистість - це її індивідуальні прояви на тлі соціальних відносин.

У ХХ ст. проблема буття людини стала предметом особливого філософського дослідження. У вченні німецького філософа ХХ ст. М. Хайдеггера буття - "просіка", що відкриває таємницю сущого, робить його зрозумілим. У цій функції розкриття таємниці і полягає, згідно з Хайдеггером, "зміст буття".

Французький філософ і письменник Ж.-П. Сартр розмежовує буття матеріальне і людське. Перше є для нього щось відстале, що опирається людській волі і дії. Основна характеристика людського буття, на думку Сартра, вільний вибір можливостей.

Суть людини не вичерпує всієї багатоманітності і складності природи людини. Людина – жива система, яка є єдністю природного і соціального,

тілесного і духовного, вродженого та набутого за життя. Тільки врахування усіх таких характеристик та факторів дозволяє зрозуміти цілісність людського єства, можливості та перспективи, що людина має у становленні та розвитку особистого життя, в історії. При розгляді людини в єдності природного та соціального виявляється фундаментальна атиномія людського існування – людина є часткою природи, але не рівноцінною усім іншим її часткам, а такою, яка протистоїть природі, як її самостійна сила. Звідси випливає, що людина не жорстоко визначена з боку природи, але пластичність людського організму не безмежна, не абсолютна. Існують граничні значення зовнішніх умов, поза межами яких біологічна та психофізична структура людини набуває незворотних змін, а її адаптивні можливості вичерпуються¹².

Отже, буття людини - специфічний спосіб її унікального, неповторного існування. Це поняття трактується у світовій філософії по-різному. Однак при всіх відмінностях воно оцінюється як особлива реальність, збагнення якої дозволяє людині краще зрозуміти саму себе.

ТЕМА 10. ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ НАУКИ

План, за яким доцільно вивчати тему:

1. Наука як предмет філософського аналізу.
2. Закономірності розвитку науки.
3. Наука як соціальна система.
4. Структура науки.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред.

¹² Див. дет: Філософія. Підручник. За заг.ред. проф. М.І.Горлача, В.Г. Кременя, В.К. Рибалка. Харків, 2000. – с. 314.

І.Ф.Надольного. - К., 2006.

3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.

4. Філософія: навчальні матеріали онлайн:

<https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

1. Гадамер Г. Істина і метод. Основи філософської герменевтики: в 2-х т. К., 2000.

2. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукати істину в науках. – К., 2001.

Наука – це складна багатовимірна система. Вона є підґрунтям цивілізаційного розвитку. Це цілісна система, яка водночас представляє розмаїтий світ людських знань про природу, соціум та власне про себе. Наукове дослідження є також сферою самореалізації людини. У ХХІ ст. досить гостро виявилася проблема не лише рефлексії над наукою з метою усвідомлення її потужності та досягнень, а й розв'язання куди складнішої проблеми – формування нового типу наукової раціональності, на основі якого стали б можливими нові форми цивілізаційного та культурного розвитку людства, які б не призводили до деструктивних процесів.

Отже, наука – складний феномен, що потребує свого осмислення. Ця мета постала перед таким напрямом сучасної філософії, як філософія науки. Предметна сфера філософії охоплює як природу, соціум, людину, так і знання про них, зокрема наукові. Філософія розглядає найістотніші вияви науки як багатоаспектного феномену – як системи знань, як діяльності, як соціокультурного та цивілізаційного явища. Питання: "Що таке наука? Чому вона виникла? Якою є специфіка її пізнання світу? Чи існують закономірності розвитку науки?" є дуже важливими і потребують відповіді. Проте вони перебувають за межами предмета науки. Щоб їх досліджувати і знайти

обґрунтовані відповіді, слід вийти за межі науки як такої в галузь, що може сформуванати цілісний образ науки, розкрити її сутнісні характеристики – у філософію, оскільки категорії сутності, причини, змісту – це предмет філософії.

Класичне розуміння філософії науки ґрунтується на традиції позитивізму та напрямках і концепціях, що з неї виростають, часто-густо виходячи за її межі. Крім цього, до напрямів, предметом яких є розв'язання теоретичних і методологічних проблем науки, дослідники відносять також неокантіанство (Фрайбурзька школа), прагматизм, конвенціоналізм, конструктивізм й інші концептуальні та методологічні програми. 6 Ретроспективний погляд на філософію науки дозволяє означити її вихідний момент у ХІХ ст. на ґрунті методологічної програми, що була обґрунтована О. Контом та на основі якої планувалося чітке визначення науковості знання, на відміну від метафізики.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. розгорнулася наукова революція. Вона породила потребу перспективних методологічних програм. Позитивістська програма у філософії науки була відроджена школою емпіріокритиків, засновниками якої були Е. Мах та Р. Авенаріус. Подальша доля позитивістських намірів у філософії науки виявилася в наступності та трансформаціях вихідних задумів, у дослідженнях Віденського кола (неопозитивізм) – М. Шліка, О. Нейрата, Р. Карнапа, Г. Рейхенбаха та інших, концепціях Б. Рассела, який розв'язував проблему засад математики, та Л. Вітгенштайна, викладених у "Логіко-філософському трактаті". Згодом філософія науки вийшла далеко за межі позитивізму, що представлено у критичному раціоналізмі К. Поппера, історизмі Т. Куна, І. Лакатоса, у науковому реалізмі С. Кріпке, Г. Патнема та в інших сучасних позиціях. За межами позитивістських побудов філософії науки залишаються феноменологічний образ науки, оцінки науки з позицій філософії екзистенціалізму, постмодерністський образ науки, Крім того, впродовж ХХ ст. сформувалися такі гілки філософії науки, як філософія економіки, філософія екології, філософія біології, філософія географії тощо, не кажучи вже про потужну та сформовану раніше філософію математики. Ці галузі досліджують проблеми, що є теоретичними, фундаментальними для відповідних наук, але,

водночас, мають відчутну філософську складову, можуть використовувати методологічний інструментарій філософії.

Концепції, які представляють зазначені галузі філософії науки, ґрунтуються на різних концептуальних засадах і методологічних традиціях. Зокрема, у філософії математики, фізики проблеми розглядають у руслі аналітичної філософії, логіцизму, конвенціоналізму, конструктивізму. У філософії геології, географії, біології використовують голізм (цілісний підхід), системний підхід, структурний аналіз, еволюціонізм. У кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. окреслилися нові тенденції рефлексування над наукою. Ідеться про постнекласичний погляд на науку. Він ґрунтується на нелінійному мисленні та на 7 методології синергетики, що дозволяють представити сучасну науку як складну багатовимірну систему. Специфіку її процесу пізнання пов'язують з об'єктами дослідження – складними самоорганізованими системами, методологіями дослідження, залученням аксіологічних принципів у процес дослідження. Сформувалася постнекласична методологія, що виявляє потужні методологічні можливості щодо дослідницьких ситуацій у сучасній науці – полідисциплінарних, міждисциплінарних і трансдисциплінарних. Отже, сфера постнекласики цілком може бути визнана гілкою сучасної філософії науки.

Оскільки науку в сучасній філософії науки розглядають як складну багатовимірну систему, то її теоретична реконструкція передбачає комплексний підхід. Він дозволяє досліджувати науку як смислові вектори за такими напрямками: 1) Наука – система знань. 2) Наука – дослідницька діяльність. 3) Наука – соціальний інститут. 4) Наука – цивілізаційний і культурний феномен. Наука як система знань. Наука є системою об'єктивних знань про світ і, відповідно, діяльністю, що націлена на їх нарощування. Філософська рефлексія дозволяє розкрити специфіку наукового пізнання порівняно з ненауковим: буденним, міфологічним, естетичним тощо. Як галузь людського пізнання світу, наука має свій предмет, тобто закони, що вона відкриває, та методи, тобто правила, засоби дій дослідника. Вивчаючи, як здійснюється наукове пізнання, як обираються методи, якими є пізнавальні можливості методів наукового пізнання

та їхні межі, філософія формує таку галузь, як методологія наукового пізнання. Серед важливих методологічних аспектів науки слід виокремити дослідження структури наукового знання; можливостей і взаємодії емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання; засад таких форм знання як факт, гіпотеза, теорія. Як самостійна сфера пізнання наука означилася за Нового часу (приблизно з XVII ст.) виокремленням природничих наук із натурфілософії на основі диференціації знання у відповідь на соціо-практичні потреби. Сформувалися власні предмети та методи наук. Якщо слідувати плину історичного часу, то першою з 8 натурфілософії виокремилася механіка, потім інші фізичні науки. Незабаром – хімія, біологія, геологія, географія. Згодом – гуманітарні науки. У XX ст. – технічні науки. Процес розподілу – диференціації – знання доповнювався зворотним процесом – інтеграцією наукового знання. На межі двох або кількох наук виникли синтетичні галузі: біохімія, біофізика тощо.

Сучасна наука – система об'єктивних знань, що охоплює: математику і математичні науки; природничі науки; суспільно-історичні науки; гуманітарні науки; технічні науки (якщо кваліфікувати науки за принципом визначення предметів наук). Міждисциплінарність і трансдисциплінарність. Таке класифікування представляє дисциплінарно організовану науку. Воно здійснене у традиції класичної науки, яка досить чітко окреслювала межі наукових дисциплін. Процес бурхливої інтеграції наук, що прогресував із другої половини XX ст., привів до перетину, взаємопроникнення природничих і технічних наук, гуманітарних та природничих наук тощо.

На початку XXI ст. процес інтеграції наук стає ще складнішим. Виникли такі міждисциплінарні та трансдисциплінарні галузі науки, як генна інженерія, фізика живого, синергетика, когнітивістика тощо. Вони здатні розв'язувати пізнавальні завдання нового рівня, досліджувати складні самоорганізовані системи, охоплюючи біосферу, людину, суспільство. Ситуація міждисциплінарності виявляється в тому, що на межі двох або кількох наукових дисциплін виникає нова галузь. Відповідно, говорять про міждисциплінарні науки – біогеографію, інженерну психологію тощо. Міждисциплінарні науки –

це галузі знання, у яких використовують поняття, концепції та методи, що напрацьовані в різних дисциплінах і синтезуються в новій науці для розв'язання її завдань. Тісне переплетення різних сфер науки та соціальних практик породжує явище трансдисциплінарності. Трансдисциплінарність у сучасних дослідженнях виявляється щонайменше у двох вимірах. По-перше, у тому, що позанаукові знання використовують для підтримки або експертизи науково-технічних проектів. Ідеться про політичну мотивацію, рекламу у ЗМІ, етичну експертизу – наприклад, для новітніх біомедичних технологій. Подруге, у тому, що поняттєвий і методологічний апарат однієї галузі знання використовується в багатьох або всіх галузях науки й інженерно-технічній діяльності. Зокрема, мову математики, її поняттєвий апарат використовують у дуже багатьох галузях, або мову та принципи синергетики, які характеризують новий стиль наукового мислення – нелінійний.

Наука як соціальний інститут. Наука – не лише система знань, а й діяльність, що здійснюється завдяки сукупності практик. Відповідно, філософія науки осмислює науку як сферу дослідницької та соціопрактичної діяльності. Насамперед ідеться про практику наукового експерименту. Останніми десятиліттями наука сформувала потужну систему технологій, функціонування якої змінює якість життя, впливає на усвідомлення людиною світу та своєї ролі в ньому. Особливість нашого часу в тому, що новітні технології – інформаційні, когнітивні, біотехнології, нанотехнології – виникають безпосередньо у сфері фундаментальних досліджень. Постає інтегральна NBIC – система технологій. Їх залучення в буття людини спричиняє не лише істотні технологічні, а й цивілізаційні зрушення. NBIC – технології є способами людського ставлення до світу, агресивного втручання в біосферу, соціум, людську тілесність і когнітивну сферу. Яскравим прикладом є новітня біотехнологія – гена інженерія. Її залучення в буття сучасної людини спричинило не лише істотні технологічні, а й цивілізаційні зрушення. Біотехнологія виявляє свої конструктивні можливості не просто як виробнича технологія, а як засіб створення штучного світу людської життєдіяльності.

Існування людини в ньому породжує низку запитань світоглядного характеру та потребує пошуку відповідей на них. З кінця ХХ ст. оцінки перспектив впливу генної інженерії на суспільство істотно змінилися – від наголосу на їхній надзвичайній загрозливості до побоювань, що невикористання таких технологій може спричинити відставання від сучасного рівня цивілізаційного розвитку. У науково-технологічній реальності ХХІ ст. геномні технології використовують у взаємодії із нанотехнологіями та робототехнікою. Це дозволяє досліднику претендувати на творення першо- 10 основ живої системи. Ідеться про те, що на глибині нанорівня формується програмний зміст генетичної інформації. Отже, жива система, у тому числі і людина, є об'єктом, який може бути сконструйований на молекулярному рівні – спочатку у віртуальному просторі, а потім у власне біологічному просторі життя. Отже, поєднання складності і динамічності розвитку суспільства ХХІ ст. та притаманних йому глобальності і вразливості істотно змінили філософські запити щодо оцінки цивілізаційнотехнологічного розвитку людства [5, с. 6]. Дійсно, для людства у ХХІ ст. головним уже є не лише оцінка науково-технологічних можливостей людини при використанні геномних технологій. Значно важливіше усвідомити міру втручання в біологічне в людині (у технологічному сенсі) та відповісти на питання: яким є майбуття людини, людського роду в генетично модифікованому світі? У ситуації здійснення геномного проекту, коли геном людини можна тиражувати як текст і людина ніби перетворюється в машину для реплікації ДНК, за умов здатності на підставі модифікацій геному конструювати людське майбутнє, виникає парадоксальна ситуація. Людина стає вільнішою завдяки фантастичним технологічним можливостям і, водночас, глобально залежною від такої ситуації, оскільки вона існує у світі, де людське майже поглинається технологічним. Інший істотний вияв практичних можливостей науки в суспільстві – функціонування науки як основи соціальних практик. Ідеться про перетворення певних сфер людської життєдіяльності на основі міждисциплінарних проєктів, комплексних науковотехнологічних програм, трансдисциплінарних стратегій. Потужний

вплив на суспільство може здійснювати громадська, культурна, політична діяльність учених. Серед яскравих прикладів, що вже закарбовані в історії науки, Пагвошський рух учених за мир, заснований у 1957 р. в м. Пагвош, Канада. 61-ша конференція відбулася в Японії, м. Нагасакі у 2015 р. Слід виокремити суспільну та наукову діяльність Римського клубу, завдяки якій людство дізналося про існування глобальних проблем. Визнаним у світі є міжнародний рух "Лікарі світу за запобігання ядерній війні", створений 1980 р. та нагороджений Нобелівською премією миру за заслуги в інформуванні громадськості та зміні свідомості людства на користь миру. В Україні можна назвати ініціативну групу "Першого грудня" – об'єднання, що створене 2011 р. у 20-ту річницю референдуму за незалежність України відомими інтелектуалами та громадськими діячами, серед яких В. Брюховецький, Б. Гаврилишин, М. Попович, В. Скуратівський, Ю. Щербак, І. Юхновський, та має на меті домогтися встановлення в країні принципів вільного демократичного суспільства, де гарантовані права людини. Серед видатних учених – борців за права людини в тоталітарних суспільствах, слід назвати фізика А. Сахарова, який нагороджений Нобелівською премією миру "За безстрашну підтримку фундаментальних принципів миру між людьми і мужню боротьбу із зловживанням владою і будь-якими формами придушення людської гідності". А. Сахаров неодноразово заступався перед радянською владою за ув'язнених діячів української культури, зокрема за В. Чорновола, Л. Плюща, І. Багряного, В. Стуса та інших. Як будь-яка людська діяльність, наука існує в системі соціальних зв'язків і відношень, тому філософія вивчає науку і як соціальний інститут. У цьому сенсі наука представлена як взаємини людей-дослідників у межах наукової спільноти та принципів, що регулюють такі взаємини; способи та структури інституалізації науки, взаємини науки і держави – ставлення держави до науки, престиж професії науковця, функції науки в суспільстві, вплив науки на суспільний розвиток тощо.

Наука як цивілізаційний та культурний феномен. Отже, філософія досліджує "суспільне буття науки", що здійснюється в системі культури і

цивілізації. З огляду на це наука постає для філософського вивчення як основа цивілізаційного розвитку, науково-технологічного прогресу. Приклади, що наведені раніше, є переконливим підтвердженням таких можливостей науки, її цивілізаційних впливів через новітні технологічні практики. Істотний вплив науки на розвиток культури та зворотний вплив культури на науку потребує вивчення науки як культурного феномена. Культурний смисл науки розкривається завдяки притаманним їй світоглядним проблемам. Вони завжди пов'язані із фундаментальними результатами науки. Філософія розкриває світоглядний смисл науки. Наука існує як залучена до системи культури, отже вона є культурним феноменом. Щоб проаналізувати таке твердження, потрібно спочатку відповісти на питання: що таке культура? Осмислення 12 культури здійснюється у процесі зіставлення її з людиною, природою, історією, соціумом. Так, В. Межуєв визначає: "Світ культури – це світ самої людини". На думку Е. Маркаряна, культура – "позабіологічно створений засіб спілкування". В. Стьопін наголошує, що "культура – це геном соціального життя. Щоб виник новий тип суспільства, має виникнути нова культурна матриця. Подібно до того, як геном визначає, яким буде організм, так тип культури визначає, як буде відтворюватися діяльність людини".

У сучасних визначеннях поняття культури виокремлюють такі аспекти. По-перше, культуру визначають як сферу вільної самореалізації творчих можливостей особистості. Ідеться про науку, мистецтво, освіту. Водночас це і виробнича, технікотехнологічна діяльність – якщо вона стосується створення принципово нового, пов'язана із творчістю. Другий аспект визначення поняття культури виявляється в її розумінні як ціннісного ставлення до реальності. Культура створює та визначає цінності суспільства, його ідеали, зокрема моральні й естетичні. У культурі ідеали суспільства набувають світоглядної спрямованості. Нарешті третій аспект поняття культури розкриває її як штучний світ людського буття – на відміну від природи, як створений розумом і практиками людини. Культура та природа в такому розумінні протиставляються. Якщо природа існувала до людини, буде існувати і після неї, то культура існує

лише разом із людиною, нею створена. Водночас людина не може постати й існувати поза культурою. Як залучена до системи культури, наука відчуває її істотний вплив. По-перше, культура формує науку як спосіб когнітивного освоєння світу. Саме під впливом системи культури формуються стереотипи наукової діяльності, визначаються актуальні проблеми науки тощо. По-друге, у системі культури визначається цінність наукового знання. По-третє, осмислення наукових ідей здійснюється шляхом їхнього залучення до культурного контексту.

Водночас наука є відносно автономною частиною культури і не тільки відчуває вплив системи культури, а й сама впливає на неї. Можна визначити, принаймні, такі аспекти впливу науки на культуру. По-перше, для успішної адаптації людини до соціуму потрібно, щоб система культури була досить усталеною. Наука здатна підсилювати усталеність культури та її цінностей, оскільки результати науки є усталеними. Крім того, можливе багаторазове використання наукових знань як культурних цінностей. По-друге, розвиток науки спричиняє і розвиток культури. Під впливом науки утверджуються нові знання, нові методи пізнання. На основі науки виникають нові способи людської діяльності, нові спеціальності і професії. По-третє, фундаментальні наукові теорії та принципові наукові відкриття стають поштовхом та основою для змін світогляду та стилю мислення людей певної доби. По-четверте, вплив науки на культуру здійснюється і через систему освіти.

У сучасному суспільстві університетську освіту розуміють як підготовку фахівців на основі найсучасніших наукових знань, технологічних і дослідницьких практик, що гарантують необхідні компетентності – спроможність використовувати отримані знання, уміння й особистісні здібності для професійного і персонального розвитку. Окремо слід наголосити на такій важливій функції науки, як світоглядна. Результатом наукового дослідження є об'єктивне знання. Якщо результати наукового дослідження мають фундаментальний характер, якщо це принципові теоретичні висновки, то вони можуть істотно вплинути на світогляд, спричиняючи його зміни. Яскравий

приклад – еволюційна теорія в біології. Її світоглядні можливості виявилися не лише в тому, що органічний світ почали розглядати в розвитку. Еволюційна теорія надала методологічного поштовху для формування світогляду глобального еволюціонізму. На його засадах Всесвіт розглядається сучасною наукою як система, що еволюціонує. Другий приклад, який хотілося б навести – глобальні проблеми сучасності. Сам факт визнання існування глобальних проблем людства вже свідчить про суттєвий вплив науки на світогляд сучасної людини. Якщо глобальні проблеми не знайдуть своєчасного розв'язання, то людський рід може припинити своє існування. Зважаючи на це, у свідомості людини утверджуються нові виміри щодо оцінок значущості існування біосфери, природи загалом і взаємин людини з ними. Антропоцентризм змінюється на коеволуційні позиції. Останні десятиліття демонструють світоглядні впливи синергетики як теорії самоорганізації. Сучасна наука представляє світ як нелінійну динаміку складних систем, що самоорганізуються та саморозвиваються, до яких належать живі системи, екосистеми, людина, когнітивні системи, соціальні системи.

ТЕМА 11. ЗМІСТ І ФОРМИ ФІЛОСОФСЬКОГО ВЧЕННЯ ПРО РОЗВИТОК

План, за яким доцільно вивчати тему:

1. Діалектика як вчення про розвиток.
2. Історико-філософські форми діалектики.
3. Поняття розвитку. Розвиток і саморозвиток.
4. Альтернативні концепції розвитку.
5. Основні принципи, категорії та закони діалектики.
6. Сутність суперечності, її класифікація (типологія).
7. Соціальні суперечності, їх сутність, структура, особливості.
8. Альтернативи діалектики.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн:
<https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

1. Енгельс Ф. Діалектика природи // К.Маркс, Ф.Енгельс. Тв. 2-ге вид. Т. 20.
2. Маркс К. Тези по Фейербаха // К.Маркс, Ф.Енгельс. Тв. 2-ге вид. Т.3.

Сутнісні, глибокі, стійкі, загальні, внутрішні, такі, що постійно повторюються, зв'язки всього існуючого, відображені в мисленні людини, дістали назву **закону**. Закони є: 1) часткові (наявні в різних сферах знань: у хімії, фізиці, біології та ін.); 2) особливі, що охоплюють кілька сфер знань (кібернетика, математика тощо); 3) загальні або універсальні – закони діалектики. Вони проявляються у всіх сферах буття.

Закони діалектики розкривають сутнісні, стійкі, необхідні, повторювані зв'язки предметів, процесів, явищ і тим самим розкривають їх сутність, рух і функціонування.

Одним з діалектичних законів є **закон взаємного переходу кількісних і якісних змін**. Він пояснює, як усі процеси та явища набувають нових характеристик та властивостей. Його зміст стає зрозумілим завдяки таким категоріям, як *якість, кількість, властивість, міра, стрибок*.

Якість надає об'єкту відповідну визначеність. Це та головна властивість, особливість об'єкта, що робить його відмінним від інших. Усі інші, несутнісні властивості будь-якого об'єкта (обсяг, кількість показників, темп руху тощо) визначають його кількісну сторону. Жоден предмет чи явище у світі не існують без одночасової наявності в них кількості та якості. Це співвідносні категорії. Єдність і певна рівновага кількісного і якісного виразу об'єкта визначає *міра*. Міра – це ті межі, в яких співіснують кількість і якість. Таким чином, існування об'єкта зумовлено єдністю якості і кількості. Якийсь час при його сформуванні вони перебувають у рівновазі і нібито ніщо не віщує змін. Насправді вони постійно відбуваються. Зміна кількісних показників у певний час виходить за межі міри, руйнуючи її, і тоді об'єкт змінює свою якість. Подібно з'являється кожен раз нова міра у всьому і скрізь, в межах якої відбуваються свої кількісні зміни. Вони, у свою чергу, знову спричинюють появу нової якості, що знову ж таки розгортає простір для нових кількісних змін. Такий кругообіг змін та взаємопереходів і становить діалектичний закон.

Процес переміщення від старої міри до нової є *діалектичним стрибком* і є процесом переходу об'єкта в нову якість. Тоді об'єкт переходить у свою протилежність – зі старого стану в новий, змінивши свою сутнісну визначеність. Таким чином, завдяки з'ясуванню закону взаємного переходу кількісних і якісних змін стає зрозумілим внутрішній процес виникнення нового об'єкта.

Закон єдності і боротьби протилежностей указує на рушійні сили і джерело змін та розвитку. Провідними категоріями, що пояснюють його зміст, є *діалектична протилежність, суперечність, тотожність, відмінність, саморух*.

Діалектична протилежність – які водночас вимагають наявності одна одної і заперечують одна одну. Ними є різноманітні протилежні стани, характеристики, тенденції, властивості кожного об'єкта. Вони й утворюють суперечності, вирішення яких стає джерелом змін та розвитку.

Суперечність – категорія динамічна. Насамперед у ній наявнототожність – рівновага, збіг усіх складових об'єкта. Але навіть тоді в об'єкті наявна

і відмінність – прагнення сторін, властивостей вийти за власні межі. Тоді тотожність як рівновага і відмінність, як неврівноваженість проявляється у вигляді діалектичних протилежностей, а їх взаємозаперечення стає джерелом змін та розвитку. Скажімо, у студента, що лише вступив до ВНЗ, знання і незнання навчальної програми тотожні. Але засвоєння навчального матеріалу створює суттєву відмінність у співвідношенні знань і незнань. Зусилля, завдяки яким студент переводить незнання у знання, становлять джерело його інтелектуального розвитку.

Джерело розвитку є лише внутрішньою зумовленістю змін. Необхідні ще й зовнішні чинники, що становлять рушійні сили розвитку. Джерело розвитку дає внутрішній поштовх до змін і в певний момент стає причиною саморуху, тоді, як саморозвиток можливий лише з причини рушійних сил.

Суперечність як діалектична взаємодія протилежностей (тотожності і відмінності) не стабільна. Вона весь час розгортається, стаючи своєрідними ступенями розвитку об'єкта: тотожність, тотожність–відмінність, суттєва відмінність, перехід однієї протилежності в іншу, виникнення нового об'єкта (нових властивостей, станів, характеристик, нової якості в цілому). Такий шлях заміни старого новим.

Закон заперечення заперечення відповідає на запитання: «Куди спрямовані зміни і сам процес розвитку?». Його головними категоріями є заперечення, старе, нове, спадкоємність. Заперечення – це переборювання, витискування старого новим. Старим стає те, що не відповідає потребам розвитку, гальмує його, а нове – навпаки. При цьому для заміни старого новим характерна спадкоємність – відтворення на більш високому рівні характерних ознак та елементів структури вихідного ступеня розвитку. Часто цей процес уявляють як спіраль, витки якої постійно розширюються.

Визнання особливостей розвитку веде, з одного боку, до переосмислення ставлення людини до світу, а з другого – до формування нової методології пізнання. Нова система поглядів в методології науки ґрунтується не тільки на

уявленні про організованість та порядок, але й на уявленні про безладдя, хаос, випадковість.

ТЕМА 12. ФІЛОСОФСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО СВІДОМІСТЬ

План, за яким доцільно вивчати тему:

1. Філософська сутність проблеми свідомості.
2. Історико-філософські концепції свідомості.
3. Співвідношення онтогенезу та філогенезу.
4. Тотожність буття та свідомості.
5. Свідомість, самосвідомість, мова.
6. Суспільна та індивідуальна свідомість.
7. Свідоме та несвідоме.
8. Форми суспільної свідомості: історичні засади диференціації суспільної свідомості на форми.

Рекомендована література:

5. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
6. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
7. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
8. Філософія: навчальні матеріали онлайн:
<https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

1. Фройд З. Вступ до психоаналізу. – К., 1998.

Проблема свідомості – одна із вічних тем філософії. Свідомість є одним із найзагадковіших предметів філософської рефлексії. Незважаючи на те, що цій

проблемі присвячено чимало томів філософської літератури та жваві дискусії в рамках філософських конференцій, тема свідомості є мало розкритою. Чим складніше є визначити свідомість, тим більше вона притягує увагу дослідників. Питання свідомості належить до центральних тем новочасної і сучасної філософії. Хоч немає підстав стверджувати, що проблемі свідомості зовсім не присвячували увагу античні і середньовічні мислителі, все ж у центр філософського дискурсу цю проблему поставив Рене Декарт, іменем якого розпочинається філософія Нового часу. Декарт задав собі питання, як відноситься свідомість і тіло. Після Декарта цю тему підхопили численні філософи. Вони поставили собі за ціль знайти відповідь на питання, що таке свідомість, і чи взагалі є підстави вести мову про свідомість поза тілом. На це питання сформувався дві основні відповіді: дуалізм і монізм. Дуалісти стверджують, що свідомість і матерія є двома різними субстанціями. Моністи стверджують, що свідомість є тільки особливим проявом тіла. В рамках кожної з цих позицій виділяються різновиди, а, окрім них, існують і такі способи пояснення свідомості, які відрізняються від дуалізму і монізму¹³.

Оскільки свідомість є особливим предметом вивчення, який не можна звести до нічого з того, чим займаються інші галузі філософії, вона стала предметом вивчення окремої царини філософського знання, відомої як філософія свідомості. Позаяк головним питанням філософії свідомості є відношення людської свідомості і матеріального тіла людини, в англійському середовищі філософію свідомості називають "mind-body problem" (проблема свідомості і тіла), а в німецькомовному – "Leib-Seele-Problem" (проблема душі і тіла). Філософія свідомості була центральною темою більшості шкіл і напрямів філософії Нового часу. Сьогодні філософія свідомості тісно пов'язана з філософією пізнання, науки і мови, а також із психологією. Найбільше зацікавлення проблемою свідомості у ХХ столітті помітне серед послідовників аналітичної філософії, тобто найбільш популярного напрямку думки в англійських і німецькомовних країнах. Філософія свідомості покликала до

¹³ Див. дет.: Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. ФІЛОСОФІЯ: Підручник. – Львів: Місіонер, 2020. – с. 370 – 389.

життя практичні напрями науки. Зокрема, зі свідомістю тісно пов'язана проблема свободи, а тому й відповідальності. Цей напрям дослідження є важливим для юриспруденції, оскільки відповідає на питання, наскільки усвідомленими є людські учинки. Позаяк до карної відповідальності за вчинки може притягуватись тільки та людина, яка вчиняє їх свідомо, без відповіді на питання про природу свідомості тут не обійтись. Не менш важливою є філософія свідомості для досліджень у царині штучного інтелекту¹⁴.

Що ми знаємо про свідомість з точки зору науки і філософії? Ми достовірно знаємо, що:

1. Свідомість – продукт людського мозку як високоорганізованого матеріального утворення;
2. Свідомість – вища форма відображення дійсності;
3. Свідомості передують більш прості форми відображення;
4. Свідомість не має свого змісту, котрий не був би взятий з об'єктивної дійсності; свідомість не може бути чим-небудь іншим, як усвідомленим буттям.
5. Свідомість детермінована біологічно, генетично;
6. Свідомість обумовлена соціально – детермінована суспільними відносинами.

Що ми не знаємо про свідомість людини, про її мозок як матеріальний носій свідомості? Ми не знаємо головного, - яка природа мозку, якого він походження – земного чи неземного; не знаємо того, як виникло життя на Землі і як виникла сама людина. Все це залишається таємницею. Є лише гіпотетичні уявлення.

У філософії є дві найбільш відомі концепції, котрі розглядають проблему свідомості. Перша з них прагне з'ясувати сутність, особливості, природу та походження явища. Друга – констатує те, що свідомість унікальний феномен, але залишає поза увагою з'ясування її сутності, природу та походження. Перша концепція – матеріалістична. Друга – феноменологічна, ідеалістична. Останній напрямок – феноменологічний – представляють такі філософи, як Гуссерль, Гегель.

¹⁴ Див. дет.: Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. ФІЛОСОФІЯ: Підручник. – Львів: Місіонер, 2020. – с. 370 – 389.

У Гегеля феномен свідомості є проявом абсолютного духу, незалежного від людини. Саме розглядові цієї проблеми Гегель присвятив свою працю “Феноменологія духу”. Поняття “феноменологія” означає вчення про Єдине у своєму роді, неповторне. Цим неповторним, на думку філософів цього напрямку, є феномен людської свідомості. Феномен (з грецької)– явище, єдине, унікальне, неповторне.

Під свідомістю феноменологія розуміє “чисту” свідомість, абстрактну, відірвану від людини, незалежну від неї. Нібито є свідомість сама по собі і є людина, яка цієї свідомості не має. Гуссерль вважав, наприклад, що свідомість саме є таким унікальним феноменом, незалежним від людини і її суспільного середовища. Філософія, на думку Гуссерля, може бути зрозумілою як “строга наука”, лише тоді, коли вона своїм предметом має таку “чисту” свідомість. Однак при цьому поза увагою феноменології залишаються такі важливі питання, як: що таке свідомість, що вона відображає, яке її походження, генезис, біологічні та соціальні передумови тощо. Сучасники послідовниками Едмунда Гуссерля є Елізабет Штрекер, Макс Шеллер, Роман Інгарден та інші. Близька до матеріалістичної концепції свідомості точка зору відомого французького філософа, вченого і богослова Тейяра де Шардена (1881 – 1955). Феноменологія останнього виходить з того, що людина, її свідомість, як феномени, є складовими частинами еволюційного розвитку, вони виникають природним шляхом. Філософ відкидав старозавітний міф про створіння Богом першолюдності– родоначальника всього людства. Весь світ, на думку Тейяра де Шардена, це еволюційна система; “основна умова, котрій повинні віднині підпорядковуватися всі теорії, гіпотези, системи”.

Одним із підходів до вирішення проблеми свідомості є різновиди фізикалістського монізму:

- Емергентний матеріалізм – це позиція, послідовники якого стверджують, що існує тільки матерія, однак матерія може за певних обставин досягати такої організації, при якій вона має не тільки звичні для неї матеріальні властивості, а й свідомі. При такому розумінні природи свідомості знімається головна

проблема дуалізму, тобто питання про те, як свідомість спричинює тілесні акти, а тіло ментальні дії, оскільки наявність ствердження того, що існує тільки матерія передбачає причинно-наслідкові зв'язки тільки між матеріальними речами. Сьогодні цю тезу Олег і Оксана Шепетяк. Філософія орієнтується відстоює австралійський філософ Дейвід Джон Челмерс (нар.1966).

- Епіфеноменалізм – це переконання в тому, що існує лише фізична реальність; вона проявляється через фізичні феномени, але інколи ці фізичні феномени мають побічні ефекти – ментальні прояви. Тому ментальні прояви є не основними феноменами фізичної дійсності, а епіфеноменами. Епіфеномени не можуть впливати на дійсність побічними проявами якої вони є. Вперше цю доктрину сформулював англійський біолог Томас Генрі Гакслі (1825-1895).

- Бігевіоризм – один із найвпливовіших напрямів психології, який виник на початку ХХ століття. Його засновником був Джон Бродес Вотсон (1878-1958). Бігевіористи намагалися наблизити психологію до природознавства, оскільки під впливом позитивізму вважали природознавство взірцем для будь-якої науки. Особливістю природознавства є те, що воно оперує даними досвіду (експеримент і спостереження). Щоби зробити психологію схожою до природознавства, потрібно впровадити в ній використання емпіричного методу. Оскільки жоден зовнішній спостерігач не може отримати досвід внутрішніх переживань іншої людини, ці переживання бігевіористи виключили з предмету біологічних досліджень. Спостерігати ззовні можна тільки за людською поведінкою. Керуючись цими міркуваннями, бігевіористи проголошували поведінку предметом психології. Звідси й назва цього напрямку психології, яка походить від англійського слова "behavior" (поведінка). Бігевіористи не тільки звели до природничого не тільки метод психології, а й її предмет: поведінку вони вважають вираженням фізичних процесів у людині.

- Теорія ідентичності – це концепція філософії свідомості, яку сформулювали австралієць Джон Сمارт (1920-2012) і британець Юлліт Томас Плейс (1924-2000). Як і всі фізикалістські моністи, вони вважали, що людина є тільки фізичним тілом, а все, що видається діяльністю свідомості, насправді є

діями окремих елементів нервової системи. Напр., якщо хтось хоче шоколаду, то це означає, що спрацювали частини мозку, які відповідають за це бажання; якщо ж хтось захотів слухати музику, то це означає, що в його мозку спрацювали нерви, які відповідають за це бажання. Теорія ідентичності зайняла важливе місце у філософії свідомості¹⁵.

ТЕМА 13. ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬСТВА

План, за яким доцільно вивчати тему:

1. Основні концепції суспільства у філософії.
2. Суспільство як об'єкт пізнання.
3. Соціальна структура суспільства.
4. Рушійні сили історичного розвитку.
5. Історична різноманітність і єдність суспільства. Формация і цивілізація.
6. Історична генеза теоретичних обґрунтувань сутності суспільства.
7. Суспільство як система форм суспільної свідомості.
8. Діяльність як спосіб існування та розвитку людини й суспільства.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн:
<https://pidruchniki.com/filosofiya>

¹⁵ Див. дет.: Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. ФІЛОСОФІЯ: Підручник. – Львів: Місіонер, 2020. – с. 370 – 389.

Першоджерела:

1. Тоффлер А. Третя хвиля. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000.

Соціальна філософія є серцевиною соціального знання. Соціальним знанням називають знання про суспільство, знання, яке дає змогу людині успішно брати участь у суспільному житті. Лише частина цього знання є теоретичним, тобто усвідомлюваним, сутнісним і систематизованим. Знання користування виделкою, міським транспортом і грошима аж ніяк не є теоретичним, однак від цього воно не стає менш необхідним для соціального життя. Незважаючи на те, що найнеобхідніші соціальні знання представлені, як правило, у звичках і практичних навичках, тобто знаннях буденних, теоретичний рівень соціального знання має своє важливе соціальне призначення. Крім «внутрішнього» самовиправдання, самодостатності теоретичного знання, що виражено послідовно у принципі наукової об'єктивності, безсторонності, будь-яке теоретичне знання саме завдяки цій безсторонності виконує завдання організації, упорядкування суспільного життя в цілому. Звичайно, однієї лише теорії недостатньо для виконання цього завдання.

Будь-яке соціальне знання має «під собою» певну філософію, хоч і не завжди у явному, відкритому вигляді. Адже всі соціальні знання взаємопов'язані, нехай навіть не завжди безпосередньо. Виявляючи ці зв'язки, ми й будемо певну «філософію», з'ясуємо сенс, призначення соціальних знань. Однак не все теоретичне знання є власне філософським. Водночас і філософія є не лише теоретичним знанням (хоча і теоретичним знанням передусім).

У чому ж полягає специфіка філософського знання порівняно з науковим? Завдяки філософському підходу до соціальної проблематики досягається розгляд цієї проблематики як цілісної, окремі соціальні проблеми постають як різні аспекти, виміри єдиного проблемного поля. У цьому полягає відмінність філософського знання від спеціального, яке локалізоване конкретно-науковим

аспектом, виміром — соціальна проблематика заторкується в науці лише у якомусь зрізі, а не як власне така. Крім предметної, є й більш суттєва відмінність філософського підходу від наукового. Для науки властивий об'єктний підхід, прагнення виокремити об'єкт як такий, «у чистому вигляді», безвідносно до будь-якого суб'єкта. Для філософії ж неможливо розглядати будь-яке знання лише як вираження якостей певного об'єкта; знання для філософії — це завжди єдність характеристик суб'єкта і об'єкта, що містить й особистісні характеристики самого філософа, його ставлення як до процесу формування, так і до сутнісних рис самого знання. Таким чином, філософія відрізняється від науки цілісністю охоплення соціальної проблематики.

Цілісний підхід до розгляду соціальної проблематики характеризує також у певному розумінні і релігію, й політику і деякі інші форми теоретичного знання. Та саме філософія претендує на роль раціоналістичної методології всіх соціальних і гуманітарних наук. Навіть апелюючи у деяких філософів до містичних, ірраціональних сил, філософія обґрунтовує цю апеляцію раціоналістично. Очевидно, що раціоналістична методологія є найадекватнішою методологією для науки.

Отже, можна окреслити таку ієрархію соціального знання. Най-ширшим шаром є буденні знання, практичні у вужчому значенні слова (оскільки всі знання, і теоретичні теж, врешті-решт для чогось використовуються). Над ними містяться знання наукові — теоретичні знання, які класифікують, обґрунтовують та об'єднують буденні знання у межах окремих соціальних і гуманітарних дисциплін. Найвищий щабель ієрархії обіймає філософське знання, причому як методологія стосовно конкретних наук постає ряд філософських дисциплін, серед яких найважливішою є соціальна філософія.

Соціальна філософія в системі сучасного філософського знання

Соціальна філософія пов'язана з усіма філософськими дисциплінами, які близькі їй предметно й методологічно. Вона не підпорядкована іншим філософським дисциплінам, а лише частково перетинається з ними. З'ясування цих співвідношень дасть можливість чіткіше визначити завдання соціальної

філософії. Цікаву спробу визначення такого співвідношення здійснив С. Л. Франк у праці

Філософія права, міркує Франк, за своїм змістом є пізнанням суспільного ідеалу, з'ясуванням того, яким має бути раціональний, справедливий, «нормальний» суспільний лад. Цим питанням аж ніяк не вичерпується соціально-філософське пізнання, адже, крім нього, щонайменше залишається ще питання про сутність і сенс суспільного буття. Франк вважає, що принципи співвідношення соціальної філософії та філософії права базуються на співвідношенні онтології та етики у суспільствознавстві. Філософія права, на його думку, мусить бути частиною соціальної філософії, бо відокремлення першої від останньої | призводить до відриву суспільного ідеалу від наявного стану речей у суспільстві, від усієї історії суспільного розвитку. Адже цей ідеал не існує незалежно від цієї наявності, а навпаки, виробляється кожним людським поколінням знову (оскільки ж є певна спадкоємність у зміні наявного стану речей, то зберігається відповідно і спадкоємність у зміні суспільного ідеалу). Абсолютизація якогось суспільного ідеалу є тим самим некритичним самовозвеличенням того покоління, яке цю абсолютизацію обстоює.

Близькою предметно до соціальної філософії є філософія історії. Соціальна філософія, за Франком, вивчає пізнання вічного (ми сказали б сутнісного) в соціальному житті у співвіднесеності цього пізнання з історичним пізнанням мінливості й багатоманітності суспільства. Висновки соціальної філософії стають стійким фундаментом для побудови конкретно-синтетичної філософії історії, яка є «конкретною самосвідомістю людства, у якій воно, оглядаючи усі перипетії та драматичні | колізії свого життя, усі сподівання й розчарування, досягнення і невдачі, вчиться розуміти своє справжнє єство та істинні умови свого існування». Для Франка цим єством є духовна єдність людства, та вочевидь його формула філософії історії припускає й інші інтерпретації. Соціальна філософія є частиною онтології як дисципліна, що вивчає соціальне буття, та частиною теорії пізнання, адже вона вивчає соціальне пізнання та соціальні умови пізнання. Проте як дисципліна філософська, що прагне повного

самообґрунтування, соціальна філософія розглядає розуміння соціального буття як ключ до пізнання будь-якого буття, а з'ясування соціальних умов пізнання як ключ до будь-яких умов пізнання, будь-яке пізнання розглядає як соціальне. Та сама двоїстість зберігається у співвідношенні соціальної філософії та філософської антропології: адже будь-яке суспільство є суспільством людей, а будь-яка людина є істотою суспільною.

Соціальна філософія прагне поєднання методології соціальних наук з методологією наук гуманітарних. Цим вона відрізняється від більшості філософських дисциплін, які тяжіють або до соціальних наук з їх жорсткими вимогами до експериментальної перевірюваності, строгості й «позитивності» наукових знань, або до наук гуманітарних, які обстоюють релятивність знань до окремих неповторних подій і самотність знань відповідно до самотності подій. Так, наприклад, філософія права прагне в ідеалі дати абсолютно несуперечливе й позитивне визначення належного у суспільному бутті, а філософія історії тяжіє до пояснення соціальних явищ у їх історичній неповторності. Деякі представники соціальної філософії намагаються обмежити її гуманітарною методологією чи соціальною методологією або, в усякому разі, максимально наблизити до них.

Спеціальні галузі соціального знання практично охоплюються науковим типом пізнання (не слід забувати про маргінальні та другорядні галузі, що, як правило, залишаються за межами наукового розгляду). Це — соціальні та гуманітарні науки. Зразком перших можна вважати соціологію, останніх — історію. Звернемося знову до праці Франка «Духовні основи суспільства».

Соціологія претендує на пізнання суспільних законів, аналогічних законам природи, причому значення цих законів має бути таким само і вирішальним. Аналогічними є й методи пізнання. Франк не заперечує наявності у суспільному житті аспекту, для якого подібне пізнання є адекватним, але «безсумнівно, що є в ньому й інший аспект, уже неприступний для предметно-натуралістичного пізнання, який цим пізнанням або ігнорується, або прямо спотворюється» Історизм, на думку Франка, схильний абсолютизувати різноманітність проявів

суспіль-1 ного життя і, відповідно, його методологією виступає в кінцевому підсумку релятивізм.

Завдання соціальної філософії як методології полягає в коригуванні тих крайнощів, до яких тяжіють соціальні й гуманітарні науки, кожна по-своєму. Це можливо завдяки зверненню до ціннісного виміру суспільного життя, який дає змогу визначити пріоритети не лише наукової, а й практичної діяльності.

Предметом соціальної філософії є сутність соціального життя як цілісності в усіх його проявах. Завданням соціальної філософії можна вважати пізнання природи соціального, необхідності усіх його складових і на цій основі формулювання загальних методологічних та практичних рекомендацій. Такі предмет і завдання визначають і методологію, яка, крім загальнофілософських методів, містить й таку специфічну вимогу, як поєднання пізнання і розуміння соціальних явищ. До основних категорій соціальної філософії, крім базових для будь-якої філософської дисципліни, належать такі специфічні терміни, як соціальні системи, соціальні інститути, соціальний простір тощо.

Структура і функції соціально-філософського знання

Структура соціальної філософії значною мірою визначається функціями, які вона виконує. До таких функцій належать методологічна, світоглядна, пізнавальна та інтегративна. Для того щоб виступати як методологія, соціальна філософія має здійснювати пізнання того рівня суспільного життя, який дає змогу визначати основи будь-якого наукового соціального дослідження. Таке пізнання розкриває необхідні умови суспільного життя, які мусить враховувати не лише наука, а й людина. Слід пам'ятати, що теоретичний рівень соціального знання є лише його складовою, і соціальна філософія визначає пріоритети для використання соціальних знань, у тому числі й теоретичних, будь-якою людиною. У цьому й полягає світоглядна функція соціальної філософії. Таким чином, соціальна філософія не лише сприяє досягненню інтеграції наук та суспільних поглядів окремих людей, а й створює (зокрема й через вищезгадану інтеграцію наук і світоглядів) підстави для інтеграції суспільства в цілому. Інтегративна функція представляє соціальну філософію як чинник суспільного

життя. Як бачимо, ці функції соціальна філософія виконує на базі одних і тих самих знань. Отже, філософія не складається з окремих структурних компонентів, вона лише модифікує ці знання для різних функціональних потреб.

ТЕМА 14. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СФЕРА СУСПІЛЬСТВА

План, за яким доцільно вивчати тему:

1. Філософія економіки як галузь філософського знання.
2. Проблема визначення філософії економіки.
3. Технологічні, фінансові, наукові та соціокультурні засади економіки у філософії економіки.
4. Філософське тлумачення економічних теорій.
5. Економіка в системі суспільних відносин.
6. Людина як суб'єкт економічної діяльності.
7. Економіка в системі соціокультурних, ідеологічних, морально-психологічних і релігійних відносин.
8. Етизація економічної проблематики.

Рекомендована література:

1. Подольська Є.А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство: Навч. посібник. - К., 2006.
2. Філософія: Навчальний посібник. Шосте видання. /За ред. І.Ф.Надольного. - К., 2006.
3. Філософія історії. Підручник. Бойченко І.В.- К., 2006.
4. Філософія: навчальні матеріали онлайн:
<https://pidruchniki.com/filosofiya>

Першоджерела:

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К., 1994.

Філософія економіки - сфера філософського знання про сутність економічного буття людини в багатовекторному полі соціуму й гуманістичному аспекті. Філософія економіки покликана досліджувати та розв'язувати проблеми таких сутнісних вимірів економічного життя суспільства, як власність, вартість, праця, капітал тощо. Філософія економіки розглядає систему господарювання як багатовимірний, суперечливий, об'ємний світ (світ суспільства і природи), який перебуває у постійному русі й розвитку. Специфіка філософського знання допомагає піднятися над зовнішнім, буденним аналізом поверхневих явищ та їх властивостей, проникнути в сутність глибинних економічних процесів, які неможливо збагнути ні досвідом, ні практикою, оскільки вони виходять за межі раціонального осягнення, але є буттєвими і за певних обставин достатньо відчутними.

У практичному вимірі філософія економіки розгалужується принаймні на два напрями - філософію господарства та філософію бізнесу, що постають як сфери теоретичного аналізу відповідних вимірів економічної діяльності. Предметом є виробничі відносини, які складаються з економічних та загальних організаційно-економічних відносин. Метод наукової абстракції полягає у виділенні найбільш суттєвих сторін процесу, що вивчається, абстрагуванні від усього другорядного, випадкового. Аналіз - предмет дослідження розчленовується, мислення йде від конкретного до абстрактного. Синтез - досліджує економічне явище у взаємозв'язку та взаємодії його складових. Метод поєднання логічного й історичного підходів до вивчення економічної теорії. Соціально-економічний експеримент. Завдання - привести в систему зібрані факти, дослідити їх, виявити суттєві риси явища, тенденції його руху.

Протягом історії у філософії економіки склалися такі теорії¹⁶:

Політична економія або економічна теорія – це наука, яка вивчає закономірності економічних процесів та взаємовплив економіки і політики.

¹⁶ Див. дет.: Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. ФІЛОСОФІЯ: Підручник. – Львів: Місіонер, 2020. – с. 747 – 760.

Іншими словами, політекономія намагається відповісти на питання, що повинна робити держава та соціальні інститути для того, щоби економіка була ефективною. Це питання стало актуальним тоді, коли економіка перетворилась у складний соціальний інститут. В Античності та Середньовіччі політекономія ще не існувала. Філософи і богослови того часу писали про моральні засади виробництва та торгівлі, про справедливу ціну тощо, але ще не про закони і принципи економіки. З розвитком торгівлі і виробництва виникла необхідність осмислити, на яких засадах ґрунтується економіка, і що повинна робити держава, щоби сприяти багатству свого народу. Саме спроби дати відповідь на ці питання й дали початок політичній економії чи економічній теорії.

Виокремлюють декілька економічних теорій: • меркантилізм – теорія, послідовники якої вважали, що основою багатства народу є гроші, отримані з торгівлі, та пропагували протекціонізм; • класична економічна теорія – теорія, в основі якої прагнення побудувати вільний ринок та обмежити роль держави в економіці; • марксистська економічна теорія, яка ґрунтувалась на плановій економіці і відмові від приватної власності; • неокласична економічна теорія, яка модифікувала основні принципи класичної економічної теорії; • кейнсіанство – теорія, сформована в період Великої депресії, яка проголошувала державні втручання в економіку засобом подолання криз; • інституціоналізм – теорія, представники якої вважали, що економічні інститути формуються під впливом минулого, і без його урахування економічну дійсність не зрозуміти.

Першою школою політекономії був меркантилізм. Назва цієї школи походить від латинського "mercari", що означає "торгувати". Представники цієї школи головним джерелом багатства народу вважали торгівлю. В кінці XV століття європейські країни розпочали активну торгівлю, а з відкриттям Нового світу торгівля набрала небачених досі масштабів; до Європи прибували величезні запаси золота і срібла. В той сам час утворювались мануфактури, завдяки яким ринок наповнився великою кількістю товарів, які потрібно було продавати. Все це зробило торгівлю одним із головних видів економічної діяльності європейців. Економічні зміни привернули увагу державних діячів і науковців до засад

економіки, що й дало початок першому оформленому економічному вченню – меркантилізму. Його батьківщиною була Англія, з якої це вчення поширилось у Франції, Іспанії та всій Європі. Основи цього вчення заклали директор Ост-Індійської компанії, англієць Тóмас Ман (1571- 1641) та французький міністр фінансів Жан-Батіст Кольбер' (1619-1683).

Меркантилізм сформував протекціонізм, який став основою політики Наполеона у Франції, Петра I в Росії. Більшість економістів XVIII-XX століть критикують протекціонізм, оскільки він перешкоджає вільній торгівлі. Однак деякі сучасні економісти, зокрема кореець Ха Джун Чхан (нар.1963), переконані, що без протекціонізму і державної підтримки економіки слабо розвинених країн ніколи не зможуть розвинути. В той сам час розвиток виробництва, великі підприємства та індустріалізація змінили ареали зосередження капіталу з торгівлі на виробництво.

Якщо для епохи пріоритетності торгівлі меркантилізм виконував свою роль економічної моделі, то епоха пріоритетності виробництва вимагала нової теорії. Такою стала класична економічна теорія, основною характеристикою якої є повна відмова від протекціонізму та вимога абсолютної свободи ринку від будь-якого втручання держави. На першому етапі класичної економічної теорії сформувались учення Вільяма Петті, П'єра Буагільбера і фізіократів. Одним із засновників класичної економічної теорії був англієць сер Вільям Петті' (1623-1687). Він першим висловив переконання в тому, що держава не повинна втручатися в економіку, а має дозволити економіці розвиватися самостійно. Петті критикував також позицію меркантилістів щодо грошей. Якщо для меркантилістів накопичення якомога більшої кількості грошей творить багатство народу, то Петті був переконаний, що надлишок грошей настільки ж шкідливий для економіки, як і їх нестача. Якщо в державі накопичується надто багато грошей, 750 Олег і Оксана Шепетяк. Філософія то вони втрачають вартість, люди не працюють, а виробництво занепадає. Гроші – засіб обміну, а не багатство. П'єр Буагільбер' (1646-1714) застосував ідеї Петті до французької економіки та розвинув їх. Для Буагільбера, як і для Петті, гроші – засіб обміну, а

не багатство. Головним засобом накопичення багатств є не торгівля, а виробництво.

Ранню класичну економічну теорію розвивали також фізіократи, серед яких найвідомішими були французи Франсуа Кене (1694-1774) і Анн Робер Жак Тюрго (1727-1781). Назва цієї школи означає "влада природи". Фізіократи задали собі питання: що краще для економіки і більшою мірою сприяє примноженню багатств – протекціонізм зі сторони держави, чи вільне розкриття природного закону? Фізіократи вважали, що для того, аби економіка розвивалась, вона повинна бути вільною. Тоді в ній діятимуть природні закони і вона приноситиме багатства. Джерелом багатства вони вважали тільки той вид діяльності, який приносить прибуток. Таким є сільське господарство, оскільки воно продукує абсолютно новий товар, на відміну від промислового виробництва, яке лишень перетворює продукти сільського господарства. Особливістю фізіократів було переконання, що оскільки сільське господарство отримує свою продукцію із землі, то найціннішим капіталом є земля. Це – єдине джерело багатства і найбільший капітал народу.

Зріла класична економічна теорія досягає свого апогею у творах найвидатніших класиків економічної думки Адама Сміта і Дейвіда Рікардо. Шотландець Адам Сміт (1723-1790) був професором у Глазго та автором "Розгляду природи та причин багатства народів" (1776), більш відомої під скороченою назвою "Багатства народів". Жодна інша книжка з економіки не мала такого величезного впливу, як ця. Сміт сформулював декілька ідей, які стали ключовими для ліберальної економіки: • Як і його попередники, Сміт задав собі питання: що є причиною багатств? У відповіді на нього він відійшов від фізіократів, які стверджували, що джерелом багатств є земля. Сміт писав, що за останні століття кількість землі не збільшилась, але багатства народів значно зросли. Отже, причиною багатств є не земля. Причину Сміт бачив у розподілі праці. Чим кращий розподіл праці, тим вона продуктивніша. Для якісного розподілу праці потрібні знання і навички, які необхідно постійно оновлювати.

752 Олег і Оксана Шепетяк. Філософія • Сміт ввів поняття "економічна людина",

яким показав, що економічна діяльність належить до природи людини. Людині притаманно творити і примножувати багатства, тобто вести організовану економічну діяльність. • Економіка повинна бути повністю вільною від будь-якого контролю зі сторони держави. Якщо ані держава, ані будь-які інші інституції не намагатимуться контролювати економіку, тоді економіка розвиватиметься найкращим чином.

Не менш важливий вплив на розвиток світової економіки справив англійський економіст Дейвід Рікардо (1772-1823), головною працею якого була "Початки політичної економії і оподаткування" 1817 року. Як і Сміт, Рікардо строго дотримувався економічного лібералізму, і критикував будь-які форми протекціонізму. Його погляди можна схематизувати наступними пунктами: • Оскільки розподіл праці, як довів Сміт, є джерелом багатств, то головним завданням політекономії є визначення законів розподілу праці. • Роль держави в економіці повинна бути мінімальною. Держава повинна стягувати податки, щоби фінансувати власне існування, але стягування податків повинно бути єдиною економічною діяльністю держави. Податки не повинні бути високими, інакше вони знищать економіку. • Рікардо приймав трудову теорію вартості (істинна вартість товару повинна відповідати вартості праці, вкладеної в її виготовлення). Однак ринкова ціна не завжди збігається з істинною вартістю. Сміт вважав, що вільний ринок спроможний самостійно виправити всі проблеми економіки, а, отже, і відхилення ринкової ціни від істинної вартості. Насправді ж, різниця між ними далі існує. Пошук причини цієї різниці стало предметом досліджень Рікардо. По-перше, істинну вартість продукту складає не тільки вартість праці, витраченої на його виготовлення, а також вартість праці, витраченої на виготовлення знарядь праці, без яких кінцевий товар не зможе з'явитися. По-друге, в різних умовах вартість товару буде різною. Істинною вартістю потрібно вважати ту, яка відповідає затратам праці на виготовлення товару в найгірших умовах. Високоіндустріалізоване підприємство з якісним розподілом праці витратить значно менші зусилля на виготовлення товару, а тому його чистий прибуток буде вищий за прибуток підприємства, який

користується неефективними засобами поділу праці та застарілими технологіями. • Важливою проблемою для Рікардо була теорія заробітної плати. В аналізі цієї проблеми він виділяв природну вартість праці, тобто таку оплату праці, за яку працівник міг би утримати себе і свою сім'ю.

Їхнім послідовникам залишалось розглядати окремі проблеми економічної теорії, основується на фундаменті, закладеному цими велетнями. Як і кожна велика система, вчення Сміта і Рікардо мали прогалини, залатування яких стало завданням пізніх класиків. Швейцарський історик та економіст Шарль де Сімоні (1773-1842) був першим із тих, хто помітив прогалини системи економістів-класиків. Він не погоджувався з думкою Сміта і Рікардо, що вільний ринок невидимою рукою вирішить усі проблеми економіки. Якщо в умовах стабільності ці принципи діють, то у кризових ситуаціях вони згубні. Розвиток економіки спричинює надлишок товарів на ринку. Коли товарів стає надто багато, їх не купують і не споживають. Зниження обсягів торгівлі спричинює зниження зарплат і безробіття.

Французький мислитель П'єр Жозеф Прудон (1809-1865) абсолютизував ідею вільної економіки. Держава не тільки не повинна втручатися в економіку; вона взагалі непотрібна. Якщо вільний ринок спроможний забезпечити всіх усім необхідним, то потреба в державі відпадає. Так Прудон обґрунтовував ідеї анархізму і заперечував потребу держави. Для консолідації зусиль люди можуть об'єднуватись у вільні асоціації. Однак, щоби люди, які об'єднуються, були вільними, вони повинні володіти базовими капіталами.

Британський філософ і економіст Джон Стюарт Мілль (1806-1873) видав декілька важливих робіт з економічної теорії, в яких висловив наступні ідеї: • Політекономія повинна бути лишень абстрактною, а не нормативною, тобто вона повинна вивчати, як функціонує економіка, а не встановлювати їй обмеження. Її предметом є багатства та закони їх примноження. • Багатство – це те, що можна продати і купити на ринку. Якою би корисною, чи навіть необхідною, не була річ, якщо її ніхто не готовий купити, вона не є багатством. Напр., ніхто не скаже, що людина, яка має багато повітря, багата, тому що ніхто в нього повітря не

купить. • Економіка керується законами виробництва та законами розподілу. Перші є абсолютними та вічними, як і закони природи. Їх ніхто не встановлює та ніхто не може змінювати. Натомість, закони розподілу праці і благ встановлюються людьми; вони в кожному епоху та в кожній країні різні. Якщо закони розподілу добрі, тобто такі, що найкраще відповідають законам виробництва, економіка ефективна; якщо ж люди встановили неякісні закони поділу, тоді економіка неефективна. Неефективна економіка – це неправильно організована економіка. • Мілль погоджувався зі Смітом в тому, що заперукою багатств є правильний розподіл праці, але, якщо Сміт писав виключно про працю, яка продукує матеріальні блага, то Мілль розширив поняття продуктивної праці. До нього він включив також працю в царині оборони (армія і поліція не продукують матеріальні блага, але їхня праця необхідна суспільству), науки, духовності, адміністрування тощо. • Мілль відмовився від Смітової трудової теорії вартості. На його думку, вартість товару складають витрати на виробництво. При цьому він виключив із цих витрат основний капітал. Так, складовими вартості стали зарплата робітників і прибуток. При цьому у визначенні зарплати Мілль погоджувався з Рікардо: розмір зарплати формується попитом на працю; тобто чим більше потенційних працівників, тим менша зарплата. • Також Мілль погоджувався з теорією Томаса Роберта Мальтуса, відповідно до якої населення планети зростає в геометричній прогресії, а блага накопичуються в арифметичній прогресії, що зрештою призведе до дефіциту продуктів харчування. Задля уникнення цих ризиків, на думку Мілля, необхідно обмежувати народжуваність. • Мілль погоджувався з тим, що в більшості сфер економіки втручання держави є недоречним. Однак, існують і такі галузі, які не зможуть розвиватися без втручання держави, напр., армія, поліція, суди, наука, культура, інфраструктура тощо. Ці сфери якісно розвиватимуться тільки при наявності державних субсидій. Водночас без них неможливий розвиток тих сфер, які можуть регулюватися вільним ринком без втручання держави. • У сфері соціальної філософії Мілль закликав до створення такого суспільства, де би ніхто

не відчував злиднів, ніхто не прагнув до надмірних багатств і ніхто не боявся бути розтоптаним іншими в жорсткій конкуренції.

Марксистська економічна теорія Марксистська економічна теорія була сформована німецькими філософами і економістами Карлом Марксом (1818-1883) та Фрідріхом Енгельсом (1820-1895). Вони вважали, що вся історія людства – це співвідношення двох факторів: продуктивних сил і виробничих відносин. Продуктивні сили – це люди, які працюють і щось продукують; виробничі відносини – це закони, звичаї, усталені порядки, в яких діють продуктивні сили. Як тільки первісні люди отримали свій перший капітал, їхнє суспільство розділилось на тих, які розподіляли блага, і на тих, які від них залежали. Так, у соціумі з'явилися класи, а класова боротьба стала сутнісною характеристикою всієї подальшої історії. Продуктивні сили постійно розвиваються, накопичуючи вміння і навички, але виробничі відносини залишаються сталими. Врешті приходять момент, коли продуктивні сили більше не можуть існувати в рамках існуючих виробничих відносин. Найбільше проти застарілих виробничих відносин протестують пригнічені класи, оскільки вони є жертвами експлуатації. Однак, панівні класи, які експлуатують поневолених, не допускають змін виробничих відносин. Врешті, класова боротьба досягає такого загострення, що виникає революція, яка руйнує виробничі відносини та формує нові. Але приходять момент, коли прогресивні сили переростають і ці відносини. Саме ці процеси призводили до того, що соціальні відносини послідовно змінювали одні одних: первіснообщинний лад, рабовласницький лад, феодалський лад, капіталізм. В кожній із цих формацій (крім первіснообщинного) панівний клас експлуатує поневолену більшість. Для того, щоби ліквідувати класову боротьбу і всіх зробити щасливими, потрібно ліквідувати класи. Класи існують тому, що є капітал, оскільки поділ на класи відбувається за критерієм володіння капіталом: той, хто володіє капіталом, той панує, а той, хто не має власного капіталу, змушений працювати на капіталіста. Отже, щоби ліквідувати класову боротьбу, необхідно ліквідувати капітал. Маркс передбачав масштабну революцію, внаслідок якої буде конфіскована приватна власність на засоби

виробництва. Коли не буде приватного капіталу, тоді не буде й класового розмежування суспільства. Так людство перейде до останньої формації – комунізму. Оскільки в країні, яка будує комунізм, усі засоби виробництва належать державі, то держава є також власником усіх продуктів виробництва. В такій державі всі економічні рішення ухвалює уряд. Такий тип економіки, в якому всіма засобами виробництва володіє держава і саме вона ухвалює всі рішення (встановлення ціни товарів і праці, планування кількості продукції тощо), називається плановою економікою. Вона є повною протилежністю до ринкової економіки, основи якої заклали класики економічної теорії. У ХХ столітті послідовники марксизму повалили існуючий лад та встановили планову економіку. Найяскравішим прикладом країни з плановою економікою був СРСР. Цей економічний експеримент був не тільки невдалим, а й спричинив найбільшу трагедію людства. Приватна власність є природною; тому конфіскація майна та нав'язування комуністичної ідеології супроводжувалась нечуваним терором. В кожній країні, де при владі були комуністи, лились ріки крові, деформувались моральні цінності, а економіка зазнала краху. Всі країни, які будували комунізм, є бідними і економічно неспроможними. Навіть ті, які позбулись цієї хибної економічної теорії (напр., Україна), не спроможні вирватись із бідності та збудувати якісну економіку. Втім, не всі послідовники Маркса сприймали його ідеї настільки буквально, як творці радянської держави.

В кінці ХІХ і на початку ХХ століть філософсько-економічна думка збагатилась декількома мислителями, які, хоч і опиралися на ідеї Маркса про класову боротьбу, все ж зробили з цих засновків висновки, які варті уваги у філософсько-економічному дискурсі. Переймаючи від Маркса деякі аспекти його вчення, вони критикували його погляди в цілому, як ненаукові та недостатньо обґрунтовані. Найбільшим критиком ідей Маркса серед німецьких соціалістів був Едвард Бернштайн (1852-1932). Його критика була скерована в адресу марксистської діалектики як вигаданих принципів, які не діють. Також Бернштайн вважав, що Маркс помилявся, коли звів умови економічної діяльності

виключно до виробничих відносин. Насправді, на економіку впливають також релігія, культура, звичаї, природні умови, демографічна ситуація.

ТЕМИ ДО ЕСЕ З ФІЛОСОФІЇ

У есе необхідно обґрунтувати своє ставлення до важливих філософських проблем. З переліку пропонованих тем треба обрати одну. Есе пишеться або в зошиті від руки, або надсилається в електронному вигляді у форматі Ворд.

Теми

1. Буття, субстанція і матерія.
2. Що таке рух?
3. Що для Вас є простір?
4. Що таке час?
5. Проблема «діалогу» людини і комп'ютерних систем.
6. Свідомість як необхідна умова відновлення культури.
7. Чи можна пізнати світ?
8. Що таке людина?
9. У чому сенс буття?
- 10.«Людина – це істота політична» (Арістотель).
- 11.«Людина – це тварина, здатна виготовляти знаряддя праці» (Б. Франклін).
- 12.«Людина – це не статичний центр світу, як вона вважає, а стрижень та вершина еволюції» (П. Тейяр де Шарден).
- 13.Людина як вільна істота. Свобода, вибір, цінності.
- 14.Воля та розум.
- 15.Чоловік і жінка: рівні чи нерівні?
- 16.Смертна кара: бути чи не бути?
- 17.За яких умов Ви вважаєте припустимою евтаназію?
- 18.Ненасильство як категорична моральна заборона.
- 19.Добро та зло.
- 20.Проблема смерті та безсмертя людини.

21. Сучасна цивілізація і дітонародження. Ваше ставлення до абортів.
22. Чейлдфрі й багатодітні сім'ї.
23. Штучне запліднення, сурогатне материнство, всиновлення дитини чи самотність?
24. Ваше ставлення до моногамії і полігамії.
25. Релігія та атеїзм у XXI столітті.
26. Нерівний шлюб: за і проти.
27. Любов і кохання. Чи вміємо ми любити/кохати?
28. Людина і природа: єдність чи протистояння?
29. Гендерне різноманіття у XXI столітті.
30. Чи можна вважати сучасне мистецтво культурою? Ваше ставлення до еротизму й порнографії в літературі/кіно/театрі, демонстрації насильства й жорстокості, вживання нецензурної лексики, опису різних гендерів.
31. Батьки в житті дорослої людини.
32. Націоналізм чи космополітизм?